

ASIANOMISTAJAN ASEMA RIKOSPROSESSISSA

ASIANOMISTAJAN ASEMA RIKOSPROSESSISSA

Oskari Määttä & Jenna Partanen
Opinnäytetyö
Kevät 2018
Liiketalous
Oulun ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Oulun ammattikorkeakoulu
Liiketalous, Oikeus ja hallinto

Tekijät: Oskari Määttä & Jenna Partanen

Opinnäytetyön nimi: Asianomistajan asema rikosprosessissa

Työn ohjaaja: Suvi Röytiö

Työn valmistumislukukausi ja -vuosi: Kevät 2018

Sivumäärä: 43+4

Tavoitteenamme oli selvittää, millainen on asianomistajan asema rikosprosessissa ja miten asemaa voitaisiin mahdollista parantaa. Tutkimme rikosprosessin eri vaiheita asianomistajan näkökulmasta, mitä toimenpiteitä asianomistajan tulee tehdä prosessin aikana ja mitä toimenpiteitä avustajan tehtäviin kuuluu. Opinnäytetyön tietoperustana käytimme oikeuskirjallisuutta ja aiheeseen liittyvää lainsäädäntöä sekä niiden esitöitä. Tärkeimmät oikeuskirjallisuuden lähteemme olivat Antti Jokelan kirjoittamat teokset *Rikosprosessi* sekä *Oikeudenkäynnin asianosaiset ja valmistelu*. Lainsäädännöstä tärkein lähteemme oli laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa. Tietoa haimme myös lain esitöistä, joita tutkimme saadaksemme vastauksia rikosprosessin kehityksestä sekä oikeusavusta. Opinnäytetyö toteutettiin laadullisena tutkimuksena haastattelemalla yksityisessä asianajotoimistossa työskentelevää asianajajaa sekä oikeusaputoimistossa työskentelevää julkista oikeudenkäyntiavustajaa.

Rikosprosessit ovat aikaa vieviä prosesseja. Rikosprosessin asianosaisina tavallisesti ovat vastaaja, syyttäjä ja asianomistaja. Asianomistaja valikoituu rikoksen uhriksi itse tahtomattaan, sattumalta ja rikoksen takia joutuu mukaan rikosprosessiin, ainakin esitutkintaan, mikäli kyseessä on virallisen syytteen alainen rikos. Rikosprosessi sisältää useita eri vaiheita ja sen pituus vaihtelee tapauksesta riippuen. Rikosprosessin vaiheita olemme työssämme tutkineet aina esitutkinnasta tuomion täytäntöönpanoon, joka ei tässä tapauksessa tarkoita rangaistuksen täytäntöönpanoa, vaan asianomistajan hyväksi tuomittuja vahingonkorvauksia. Tutkimme myös, kuinka asianomistaja voi saada korvauksen hänelle aiheutuneista rikosvahingoista, mikäli vastaaja on maksukyvytön, eikä häneltä henkilökohtaisesti ole saatavissa korvauksia edes oikeudellisen perinnän myötä.

Rikosprosessi aiheuttaa myös asianomistajalleen taloudellista haittaa kuten asiantuntijalausuntojen hankinta sekä avustajan käyttämisestä aiheutuneet kulut. Prosessin aiheuttamat kustannukset voivat kasvaa hyvinkin suuriksi, joista ensisijaisesti asianomistaja joutuu vastaamaan, vaikka ne myöhemmin oikeudenkäynnissä tuomittaisiinkin vastaajan korvattavaksi. Tämän vuoksi olennainen osa työstä muodostuu oikeusturvavakuutuksien ja valtion varoin kustannettavan oikeusavun tutkimisesta. Oikeusavun osalta tutkimuskysymyksiä heräsi suorittamiemme harjoittelujen myötä, joista osa liittyikin nimenomaan opinnäytetyöemme aiheeseen.

Asiasanat: asianomistaja, rikosprosessi, oikeusapu, oikeusturvavakuutus, oikeusavustaja

ABSTRACT

Oulu University of Applied Sciences
Degree programme in Business Economics, Option of Law and Administration

Authors: Oskari Määttä & Jenna Partanen

Title of thesis: Position of injured party in criminal procedure

Supervisor: Suvi Röytiö

Term and year when the thesis was submitted: Spring 2018 Number of pages: 43+4

The purpose of this thesis is to find out what kind is the position of the injured party in a criminal procedure and if there are any possibilities to improve it. A research was conducted in the procedure, and which measures should be taken by the injured party and which of them by the counsel. As sources of information legal literature, legislation and legislative drafts were used. The most important sources of legal literature were two books regarding criminal procedures and parties of legal proceedings written by Antti Jokela. The most important source of legislation was the law of the criminal procedure. In addition legislative drafts were used to find out how criminal procedure has developed and to get some answers to questions regarding legal aid. This thesis was carried out as qualitative research. One advocate who working in a private advocate office and one public legal aid attorney were interviewed.

Criminal procedures are usually very time-consuming. The parties of a criminal procedure are defendant, prosecutor and injured party. The injured party becomes involved in the procedure by coincidence and even against his/her own will, at least in the preliminary investigation if the crime is under the public prosecution. A criminal procedure includes many different stages and its length depends on the crime. These different stages are studied starting from the preliminary investigation and going all the way to enforcement of the judgment. However, these stages do not include enforcement of the punishment but the enforcement in this case refers to the ways how the injured party can get compensation for damages, even if the defendant is insolvent.

A criminal procedure also causes economic disadvantage to the injured party. Experts' statement and using a counsel result in costs for the injured party. Even if the defendant is sentenced to pay the legal costs, the injured party is responsible of the legal costs before the sentence. This is the reason why an essential part of this thesis is based on research of legal expenses insurances and legal aid. There are several insurance companies offering insurances and in this work three of those were studied because all of the insurances are very similar in their main points. The research questions about legal aid were formed during the authors' practical training in legal aid offices.

Keywords: injured party, criminal procedure, legal aid, legal expenses insurance, counsel

SISÄLLYS

LYHENTEET	6
1 JOHDANTO	7
2 RIKOSPROSESSIN ASIANOSAISET JA KULKU	10
2.1 Esitutkinta.....	11
2.2 Syyteharkinta ja syyteoikeus.....	13
2.3 Oikeudenkäynti	15
3 OIKEUDENKÄYNTIKULUT JA VAHINGONKORVAUS	18
3.1 Oikeudenkäyntikulujen tuomitseminen	18
3.2 Asianomistajan oikeus vahingonkorvaukseen	20
3.3 Perintäprosessi ja vastaajan maksukyvyttömyys.....	21
3.4 Korvauksien hakeminen Valtiokonttorilta	22
4 AVUSTAJAN KÄYTTÄMINEN	25
4.1 Tuomioistuimen määräämä avustaja.....	25
4.2 Oikeusturvavakuutus	26
4.3 Oikeusapu	29
5 JOHTOPÄÄTÖKSET	35
6 POHDINTA	39
LÄHTEET	41
LIITTEET	44

LYHENTEET

ETL	Esitutkintalaki 805/2011
HE 82/1995	Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi
HE 103/2008	Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi oikeusapulain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta
OAL	Oikeusapulaki 257/2002
OK	Oikeudenkäymiskaari 4/1734
PL	Suomen perustuslaki 731/1999
RikosseuraamuslaitosL	Laki Rikosseuraamuslaitoksesta 953/2009
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997
SakkoTPL	Laki sakon täytäntöönpanosta 672/2002
SyyttäjälaitosL	Laki syyttäjälaitoksesta 439/2011
UK	Ulosottokaari 705/2007
VNa 995/2017	Valtioneuvoston asetus eräiden rikosvahinkolaissa säädettyjen rahamäärien tarkistamisesta 995/2017
VNa oikeusavusta	Valtioneuvoston asetus oikeusavusta 388/2002
VSL	Vakuutusopimuslaki 543/1994

1 JOHDANTO

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on tutkia asianomistajan asemaa ja oikeusturvaa rikosprosessin aikana. Idean opinnäytetyömme aiheeseen saimme suorittaessamme ammattiharjoittelua Etelä-Savon ja Oulun oikeusaputoimistoissa kesällä 2017. Oikeusaputoimistoissa työskennellessämme kohtasimme monenlaisia tapauksia. Eritoten rikosasiat olivat mielestämme mielenkiintoisia, ja kiinnostuksemme pohjalta halusimme opinnäytetyömme aiheen liittyvän keskeisesti rikosoikeuteen.

Aiheen pohjalta olemme tutkineet rikollisuustilannetta parin vuoden takaa ja vertailleet vastaavia rikoksia kymmenen vuoden takaiseen tilanteeseen. Rikollisuustilanne on laskenut vertailtuna vuotta 2006 ja 2016. Poliisin tietoon tulleita omaisuus-, väkivalta- ja seksuaalirikoksia oli vuonna 2006 yhteensä 280 229, kun taas vuonna 2016 vastaava lukema oli 269 595. Eri rikoslajeja tarkastellessa huomasimme, että omaisuusrikokset olivat vähentyneet, mutta puolestaan väkivalta- ja seksuaalirikokset olivat lisääntyneet. (Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti 2017, 8, viitattu 30.3.2018; Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2007, 10, viitattu 30.3.2018.) Toki huomioitavana seikkana on se, että kyseiset lukemat ovat ainoastaan poliisin tietoon tulleita rikoksia, mutta todellisuudessa rikoksena pidettäviä tekoja voi olla huomattavasti enemmän.

Laskenut rikosten määrä on erittäin positiivinen asia, ja rikollisuustilanteen laskusuunnan toivomme jatkuvan myös tulevaisuudessa. Kuitenkin seksuaali- ja väkivaltarikosten lisääntyminen on huolestuttavaa, sillä niissä asianomistajan asemassa oleva henkilö joutuu fyysisen kärsimyksen uhriksi, eikä tätä kärsimystä ja sen mahdollisesti aiheutuvia pysyviä haittoja voida rahalla poistaa. Sen sijaan esimerkiksi omaisuusrikoksilla aiheutettu aineellinen vahinko pystytään useimmiten korvaamaan rahalla ja rikoksista ei näin ollen aiheudu yleensä pysyvää haittaa.

Rikosten määrän laskusta huolimatta, rikollisuuden määrä on merkittävä yhteiskunnalle, sillä yhdelläkin viranomaisten tietoon tulleella rikoksella on merkittävä vaikutus yhteiskunnalle työllistämällä lukuisia eri viranomaisia aina poliisista tuomioistuimiin. Lähes jokaisella rikoksella on myös asianomistaja, joka on voinut valikoitua rikoksen uhriksi joko suunnitellusti, taikka täysin sattumalta. Asianomistaja joutuu tahtomattaan ensiksi rikoksen uhriksi sekä rikoksesta aiheutuvan prosessin osapuoleksi.

Tutkimusongelmamme on työme nimestäkin esiin tuleva asianomistajan asema rikosprosessissa. Tutkimuksella selvitämme, millainen asianomistajan asema on ja millä tavoin hänen asemaansa voitaisiin parantaa. Yhtenä tutkimusongelmana on myös se, vaikuttaako mahdolliset asemassa esiintyvät epäkohdat asianomistajan oikeusturvaan. Asiaa on mielestämme tärkeää tutkia, sillä rikosprosessit ovat hyvin aikaa vieviä prosesseja, jotka ovat voineet ennen päättymistään kestää useiden vuosien ajan ja prosessiin kuuluu useita eri vaiheita. Tärkeää on tutkia näitä useita vaiheita, niiden etenemistä sekä sitä miten asianomistajan oikeusturva on rikosprosessin eri vaiheissa otettu huomioon. Asiaan aiomme perehtyä oikeuskirjallisuuden, lainsäädännön sekä esitöiden pohjalta.

Havainnollistamme tutkimaamme haastattelemalla työtämme varten julkista oikeusavustajaa ja asianajajaa Annamari Tuomivaaraa sekä asianajajaa Jaana Piiparia. Annamari Tuomivaara on työskennellyt avustajan tehtävissä lähes kymmenen vuotta. Tällä hetkellä hän työskentelee julkisena oikeusavustajana Lapin oikeusaputoimistossa. Myös Jaana Piipari on työskennellyt alalla yli viisi vuotta ja tällä hetkellä hän työskentelee Asianajotoimisto Kalle Pyrhösessä. Tutkimusmenetelmäksemme valitsimme kvalitatiivisen tutkimusmenetelmän, sillä aiheemme luonteen vuoksi haastattelumme sisälsi paljon laajoja avoimia kysymyksiä, joita olisi ollut vaikea selvittää esimerkiksi kyselylomakkeella.

Konkreettisten rikosprosessista asianomistajalle koituvien kustannusten tutkiminen olisi ollut varsin mielenkiintoista, mutta haastatteluissa saamistamme vastauksista olisi vaikea saada yleispäteviä tutkimustuloksia, johtuen siitä, että yleisesti rikosprosessit eroavat toisistaan suuresti sekä etenevät hyvinkin eri tavoin. Suurin osa rikosprosessin kustannuksista aiheutuu avustajan käytämisestä. Avustajan palkkio puolestaan muodostuu avustajan käyttämästä ajasta, johon vaikuttaa rikosprosessin kesto ja rikoksen laatu.

Asianomistajan asema on vuosien saatossa kehittynyt ja sitä on rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisen myötä pyritty parantamaan. Kyseisen uudistuksen myötä asianomistajan asemasta on pyritty prosessuaalisesti luomaan yhdenvertainen vastaajan asemaan nähden. Asianomistajan aseman kehittäminen on mielenkiintoinen aihe ja haluammekin tutkia sen kehittymistä tämänhetkiseen. Haluamme tutkia millä tavoin asianomistajan asema on kehittynyt vuosien saatossa ja millä tavoin sitä voisi edelleen kehittää.

Työssämme esittelemme ensiksi rikosprosessin normaalin kulun alkaen esitutkinnasta rankais-
tuksen täytäntöönpanoon asti. Kolmannessa luvussa pohdimme oikeudenkäynnistä asianomista-
jalle aiheutuvia oikeudenkäyntikuluja, miten ne syntyvät ja kenen maksettavaksi ne jäävät. Nel-
jännessä luvussa käsittelemme avustajan käyttämistä rikosprosessin aikana sekä tutkimme,
kuinka avustajan käyttämisestä aiheutuneet kulut voidaan asianomistajalle korvata tilanteesta
riippuen oikeusturvavakuutuksesta tai oikeusapulain nojalla.

2 RIKOSPROSESSIN ASIANOSAISET JA KULKU

Asianosaisina rikosprosessissa ovat yleensä vastaaja, asianomistaja sekä syyttäjä. Rikosprosessin asianosaisryhmän voivat muodostaa myös esimerkiksi syyttäjä ja vastaaja, taikka vastaaja ja asianomistaja. Vastaaja rikosprosessissa on henkilö, jota syytetään rikoksen tekemisestä. Asianomistajalla puolestaan tarkoitetaan rikoksesta kärsinyttä henkilöä. (Jokela 2012, 4.) Mikäli henkilö on saanut rikoksen myötä surmansa, siirtyy asianomistajan syyteoikeus hänen leskelleen ja lapsilleen. Mikäli leskeä tai lapsia ei ole, siirtyy syyteoikeus hänen sisaruksilleen ja vanhemmille. Tilanteissa, joissa asianomistaja on muusta syystä kuin itse rikoksen johdosta kuollut, on edellä mainituilla henkilöillä oikeus esittää syyttämispyyntö sekä nostaa syyte. (ROL 1:17 §.)

Syyttäjä on lainkäyttöviranomainen, jonka tehtävänä on rikosprosessissa ajaa julkista intressiä eli rikosvastuun toteuttamista (SyyttäjälaitosL 1:6 §). Syyttäjän on tehtävässään myös huolehdittava yksilön oikeusturvasta, joka puolestaan on oikeusvaltion tunnusmerkistöön kuuluva perusedellytys (Jokela 2012, 9). Lisäksi syyttäjän tulee ajaa asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia, mikäli ne eivät aiheuta olennaista haittaa tai vaatimukset eivät ole ilmeisen perusteettomia (ROL 3:9 §).

Rikosprosessi rakentuu yleensä kolmesta eri päävaiheesta. Näitä vaiheita ovat esitutkinta, syyteharkinta ja tuomioistuimessa käytävä oikeudenkäynti. (Jokela 2008, 5.) Rikosprosessi voi kuitenkin poiketa yleisestä kaavasta, esimerkiksi sen päätyttyä syyttämättä jättämiseen taikka sovitteluuun. Työssämme tarkoituksena on tutkia rikosprosessin kolmea eri päävaihetta, sekä niiden lisäksi tutkia tuomion täytäntöönpanoa asianomistajan näkökulmasta. Tuomion täytäntöönpanossa tutkimme asianomistajilta vaadittavia toimenpiteitä, jotka hänen tulee tehdä saadakseen vastaajalta korvauksen oikeudenkäyntikuluistaan sekä yksityisoikeudellisista vaatimuksistaan.

Rikosprosessin kesto vaihtelee tapauksesta riippuen kuukausista useampiin vuosiin. Tuomivaaaran mukaan asianomistajan asema on hyvä koko rikosprosessin lävitse, johtuen viranomaisille säädetyistä velvollisuuksista (Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018). ”Mitä vakavampi rikos on kyseessä, sitä paremmin asia selvitetään” (Piipari, haastattelu 8.2.2018). Taloudellisesta näkökulmasta tarkasteltuna rikosprosessissa päänvaivaa tuottaa erityisesti avustajan käyttämisestä aiheutuvat kulut. Avustajan käyttämisestä aiheutuneet kulut yhdessä muiden kulujen, kuten asian-

tuntijan lausunnoista aiheutuvat kulut, voivat aiheuttaa asianomistajalle suuren kuluriskin, mikäli hän joutuu maksamaan itse avustajan palkkion kokonaisuudessaan.

2.1 Esitutkinta

Esitutkinnan toimittaminen kuuluu esitutkintaviranomaisille, joiden tulee noudattaa esitutkintalain 4. luvussa säädettyjä esitutkintaperiaatteita (ETL 2:1 & 4 §). Esitutkinnan suorittaa pääasiassa poliisiviranomainen. Muita esitutkintaviranomaisia ovat rajavartio-, sotilas- ja tulliviranomaiset, jotka osallistuvat esitutkintaan oman toimivaltansa mukaisesti. (ETL 2:1 §.) Opinnäytetyössämme emme kuitenkaan käsittele muiden kuin poliisin toimivaltaa, sillä muiden viranomaisten esitutkintatoimivalta ei ole keskeinen aiheemme kannalta. Esitutkintaan osallistuu myös syyttäjä (ETL 2:1 §). Syyttäjän tehtävänä on esitutkintavaiheessa huolehtia siitä, että kerättävä todistusaineisto on riittävä syyteharkinnan pohjaksi (Jokela 2012, 10).

Esitutkinta käynnistyy yleensä rikosilmoituksesta, jonka voi tehdä kuka tahansa henkilö, joka tietää tapauksesta ja jota hän epäilee rikokseksi. Rikos voi tulla ilmi myös suoraan esitutkintaviranomaiselle. Ilmoituksen johdosta esitutkintaviranomaisen on kirjattava viipymättä ilmoitus (ETL 3:1 §). Rikosilmoituksen voi lähtökohtaisesti tehdä mille tahansa esitutkintaviranomaiselle, sillä esitutkintaviranomaisten velvollisuutena on siirtää kyseisen asia siinä toimivaltaiselle esitutkintaviranomaiselle (ETL 3:2 §).

Esitutkinnan tavoitteena on selvittää syyteharkintaa varten itse rikos, miten ja missä rikos on tehty, mitä vahinkoja rikos on aiheuttanut, miten rikoksen teosta on hyödytty sekä rikoksen kaikki asianosaiset ja todistajat (ETL 5:1 §). Esitutkinnasta poliisi laatii esitutkintapöytäkirjan, johon kirjaan kaikki esitutkinnan aikaiset toimenpiteet sekä kootaan kaikki tallenteet, valokuvat, kuulustelupöytäkirjat ja tutkinnasta kertyneet asiakirjat (ETL 9:6 §). Piipari kertoi, että konkreettisesti poliisi kuulee kaikkia asiaan osallisia, laatii tarvittavat valokuvaliitteet ja pyytää tarvittavat asiantuntijalausunnot (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Piipari kertoi haastattelussaan myös epäonnistuneesta esitutkinnasta; hän on törmännyt tilanteisiin, joissa poliisi on asianomistajalle antanut tehtäväksi itse ottaa valokuvat rikoksen aiheuttamista vammoista (Piipari, haastattelu 8.2.2018). Huolenaiheena tästä koituu muun muassa kysymys siitä, voidaanko näyttöä pitää uskottavana ja kelpaako se todisteena oikeudenkäynnissä. Mikäli

esitutkintaa ei suoriteta asian edellyttämällä tavalla, voi tuomioistuin määrätä esitutinnan täydennettäväksi, joka puolestaan aiheuttaa viivästystä rikosprosessissa (ROL 5:7 §). Piiparin mielestä poliisin toiminnassa on kehitettävää (Piipari, haastattelu 8.2.2018).

Asianosaisilla on oikeus käyttää esitutkinnassa valitsemaansa avustajaa. Esitutkintaviranomainen on velvoitettu huolehtimaan siitä, että asianosaisen oikeus käyttää avustajaa tosiasiallisesti toteutuu, huomioiden selvittettävä rikos, selvittämisen toteutuminen ja asianosaiseen liittyvät seikat. Asetetulla velvollisuudella pyritään turvaamaan muun muassa oikeudenmukainen oikeudenkäynti. Lisäksi tutkinnanjohtajan tai syyttäjän on tehtävä tuomioistuimelle esitys avustajan määräämisestä asianomistajalle sekä puolustajan määräämisestä epäillylle. (ETL 4:10 §.)

Tuomivaara kertoi haastattelussa osallistuvansa esitutkintaan, mikäli kyseessä on alaikäiseen kohdistunut seksuaalirikos, taikka kyseessä on suuri ja vakava rikos, jossa katsoo asianomistajan tarvitsevan tukea (Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018). Piipari puolestaan kiinnitti huomiota siihen, että avustajan käyttämisellä on merkitystä onnistuneen esitutkinnan saavuttamiseksi, sillä avustajan läsnäololla pyritään varmistamaan asianosaisen kannalta olennaisten seikkojen selvittäminen, joihin perustuen asianomistajan yksityisoikeudelliset vaatimukset perustuvat (Piipari, haastattelu 8.2.2018). Hyvin suoritetulle esitutkinnalle ominaista on kaikkien olennaisten asioiden selvittäminen sekä näytön hankkiminen esitutkintaviranomaisen toimesta.

Mikäli asianomistaja haluaa, että syyttäjä aloittaa ajamaan hänen yksityisoikeudellista vaatimustaan rikoksen vastaajaa vastaan, on asianomistajan ilmoitettava tästä esitutkintavaiheesta. Tällöin esitutkintavaiheeseen kuuluu asianomistajan yksityisoikeudellisen vaatimuksen selvittäminen. Edellytyksenä yksityisoikeudellisen vaatimuksen selvittämiseksi kuitenkin on, ettei se olennaisesti haittaa esitutkinnan etenemistä. Yksityisoikeudellisella vaatimuksella tarkoitetaan asianomistajan vaatimaa vahingonkorvausta sekä perusteita, johon hänen vaatimuksensa perustuu. (Jokela 2008, 147– 148; ROL 3:9 §.)

Kyseinen syyttäjälle asetettu velvollisuus on tullut prosessioikeutemme rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisen myötä alioikeuksissa. Tällä on pyritty poistamaan asianomistajalle syntyviä turhia kustannuksia oikeudenkäynnistä, mikäli syyttäjällä on jo olemassa todistusaineisto, joka toimii myös yksityisoikeudellisten vaatimusten tukena. Hallituksen esityksessä tulee ilmi myös se erityinen merkitys, että rikostuomio voi olla tärkeä asianomistajan hakiessa korvauksia

rikosvahinkolain nojalla, mutta vastaaja ei pysty korvaamaan hänellä tuomittuja oikeudenkäyntikuluja. (HE 82/1995.)

2.2 Syyteharkinta ja syyteoikeus

Syyteharkinta on yksi rikosprosessiin kuuluvista vaiheista, jossa syyttäjän tehtävänä on ratkaista, nostaako hän syytteen rikoksesta epäiltyä vastaan (ROL 1:2 §). Rikosoikeudenkäynnistä annetun lain 1 luvun 6 §:ssä on määritelty kriteerit, joiden täytyessä syyttäjän tulee nostaa syyte (ROL 1:6 §). Kyseisten kriteerien kokonaisuudesta käytetään oikeuskirjallisuudessa termiä ”syytekynnys”.

Syyteharkinnassa syyttäjä arvioi kysymystä siitä, täyttääkö teko jonkin rikoslaissa säädetyn rikoksen tunnusmerkistön. Toiseksi syyttäjän tehtävänä on ratkaista kysymys esitutkinta-aineiston näytön riittävydestä syyllisyyden tueksi. Syyte tulee lähtökohtaisesti nostaa, mikäli teko on laissa säädetty rangaistavaksi, eli se täyttää jonkin rikoksen tunnusmerkistön. Syytteen nostaminen edellyttää lisäksi, että syyteoikeus ei ole vanhentunut sekä esitutkinnassa kerätyn aineiston perusteella on todennäköisiä syitä epäillyn syyllisyyden tueksi. (ROL 1:6 §.)

Mikäli laissa tarkoin määritellyt kriteerit eivät täyty, eli syytekynnys ei ylity, tulee syyttäjän tehdä päätös syyttämättä jättämisestä. Syyttämättäjättämispäätös tulee tehdä, mikäli teko ei ole rangaistava, syyteoikeus on vanhentunut tai ei ole olemassa todennäköisiä syitä rikoksesta epäillyn syyllisyyden tueksi. (ROL 1:6a §.)

Rikosoikeudenkäynnistä annetussa laissa on säädetty niin sanotuista harkinnanvaraisista syyttämättäjättämisperusteista. Ensimmäinen peruste syyttämättäjättämiselle on kokonaisuutena arvostellen vähäinen rikos, josta odotettavissa olisi ainoastaan sakkorangaistus. Toisena perusteena on nuori rikoksentekijä, eli tekijä on tekohetkellä ollut alle kahdeksantoistavuotias. Kolmantena syyttämättäjättämisperusteena on kohtuuttomuusperuste, jonka myötä syyttäjä arvioi rikoksentekijän ja asianomistajan välillä saavutetun mahdollisen sovinnon. Kohtuuttomuusperusteeseen lukeutuvat myös rikoksentekijän muut toimet teon vaikutusten lievittämiseksi, tekijän henkilökohtaiset olot ja tekijällä aiheutuneet muut seuraukset. Neljäntenä perusteena syyttäjä arvioi sitä, vaikuttaisiko teosta tuomittava rangaistus tekijän kokonaisrangaistuksen määrään. (ROL 1:7 & 8 §.)

Asianomistajarikosten osalta syytteen nostamisen edellytyksiin kuuluu myös se, että asianomistaja tekee syyttämispyyntön (ROL 1:2.2 §). Syyttäjä ei voi nostaa syytettä oman toimivaltansa puitteissa, mikäli syytteen nostamiseen edellytetään asianomistajan syyttämispyyntöä (ROL 1:6a.1 §).

Rikosprosessissa syyttäjällä on ensisijainen syyteoikeus, joka pohjautuu vuoden 1997 rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamiseen alioikeuksissa (HE 82/1995; ROL 1:2 §). Asianomistajarikoksissa, joita ovat esimerkiksi kotirauhan rikkominen ja kunnianloukkaus, edellytetään kuitenkin asianomistajan tekemää syyttämispyyntöä (ROL 1:2.2 §). Lisäksi asianomistajarikoksissa prosessin eteneminen edellyttää, että asianomistaja vaatii rikoksesta epäillylle rangaistusta, sillä esitutkintaa ei suoriteta ilman asianomistajan rangaistusvaatimusta (ETL 3:4 §). Syyttäjä voi kuitenkin nostaa syytteen ilman syyttämispyyntöä, mikäli kyseessä on huoltajan, edunvalvojan tai muun laillisen edustajan tekemä rikos alaikäistä tai muutoin edunvalvonnassa olevaa henkilöä vastaan (ROL 1:3 §).

Mikäli syyttäjä päättää olla nostamatta syytettä tai esitutkinta on jätetty toimittamatta tai se on keskeytetty, taikka lopetettu, siirtyy syyteoikeus asianomistajalle (ROL 1:14 §). Asianomistajan kannalta on erityisen tärkeää, että syyteoikeus siirtyy hänelle, mikäli syyttäjä päättää olla nostamatta syytettä. Mikäli syyteoikeus ei siirtyisi asianomistajalle, ei myöskään oikeusturvan voitaisi katsoa toteutuvan, sillä jokaisella on oikeus saada asiansa käsitellyksi toimivaltaisessa tuomioistuimessa (PL 2:21 §). Oikeussuojafunktiolla voidaan turvata asianomistajalle perusoikeudet. Lisäksi toissijaisen syyteoikeuden myötä syntyy hyvitysfunktio, jonka tarkoituksena on tuottaa asianomistajalle tilaisuus vaatia hyvitystä rikoksen johdosta. (Jokela 2018, 294.)

Asianomistaja voi myös yhtyä syyttäjän tai toisen asianomistajan ajamaan syytteeseen ja vedota uuteen seikkaan syytteen tueksi. (ROL 1:2 & 14 §:t). Lisäksi asianomistajalla on oikeus esittää rangaistusvaatimus, joka poikkeaa syyttäjän vaatimasta rangaistuksesta. Mikäli henkilö on saanut rikoksen johdosta surmansa, siirtyy syyteoikeus hänen leskelleen ja lapsilleen. Mikäli henkilöllä ei ole leskeä tai lapsia tai joku heistä on epäiltynä kyseisestä rikoksesta, siirtyy syyteoikeus henkilön vanhemmille ja sisaruksille. (ROL 1:17 §.)

2.3 Oikeudenkäynti

Rikosprosessi etenee syyteharkinnasta sen tuomioistuimen käsiteltäväksi, jonka tuomiopiirissä rikos on tehty (ROL 4:1 §). Oikeudenkäyntimenettely käynnistyy syytteen nostamisesta, eli haastehakemuksen toimittamisesta tuomioistuimeen (ROL 5:1 §). Haastehakemuksen johdosta tuomioistuin tarkastaa haastehakemuksen ja kehottaa syyttäjää tai asianomistajaa määrääjassa korjaamaan mahdollisesti havaitsemansa puutteet (ROL 5:5 §). Täydentämiskehoitus voi koskea joko muodollista, taikka asiallista seikkaa (Jokela 2008, 294).

Perinteisen prosessioikeudellisen ajattelun myötä valmistelulla tarkoitetaan tuomioistuimessa toimitettavaa kirjallista taikka suullista valmistelua, mutta rikosoikeudenkäynnissä valmistelu alkaa käytännössä jo prosessin alkuvaiheesta, eli esitutkinnasta (Frände, Helenius, Hietanen-Kunwald, Hupli, Koulu, Lappalainen, Lindfors, Niemi, Rautio, Saranpää, Turunen, Virolainen, Vuorenpää 2017, IX.2. Haastehakemus, viitattu 11.12.2017). Kuten aiemmin esitutkintaa käsittelevässä luvussa tuli ilmi, esitutkinnan aikainen asioiden selvittäminen palvelee oikeudenkäynnin valmistelua ja turvaa keskitetyn oikeudenkäynnin toteutumisen. Oikeudenkäyntivaiheessa suoritettavalla valmistelulla selvitetään puolestaan esitutkinta-aineiston riittävyys pääkäsittelyä varten. Mikäli tuomioistuin huomaa sellaisia puutteita esitutkinnassa, joiden johdosta pääkäsittelyä jouduttaisiin lykkäämään, tulee syyttäjää kehottaa määrääjassa huolehtimaan esitutkinnan täydentämisestä (ROL 5:7 §).

Haastehakemuksen johdosta vastaajalle tiedoksiannetaan haaste, jotta hän saa tiedon nostetusta syytteestä (ROL 5:8 §). Haasteessa kehoitetaan vastaajaa lausumaan kantansa perusteluineen syytteeseen sekä muihin vaatimuksiin määrääjassa (ROL 5:9 §). Vastauksen antamiseen on tuomioistuimen viran puolesta varattava riittävä aika, huomioiden asian laatu sekä syytetyn ja hänen avustajansa olosuhteet (Jokela 2012, 457).

Suullinen valmisteluistunto voidaan toimittaa rikosjutuissa, mikäli tuomioistuin katsoo sen tarpeelliseksi pääkäsittelyn keskittämisen turvaamiseksi (ROL 5:10 §). Yksinkertaiset rikosjutut eivät näin ollen yleensä vaadi suullisen valmistelun järjestämistä. Esitutkinta-aineiston, syyttäjän haastehakemuksen ja vastaajan antaman vastauksen jälkeen tilanne voi kuitenkin muodostua niin epäselväksi, että suullinen valmisteluistunto on aiheellista järjestää pääkäsittelyn turvaamiseksi. (Jokela 2008, 305.)

Haastattelujen myötä ilmeni, että toimeksianto asianomistajan ja avustajan välillä käynnistyy usein siinä vaiheessa, kun asia tulee vireille tuomioistuimessa. Asianomistaja sekä avustaja valmistautuvat tulevaan oikeudenkäyntiin käymällä läpi rikostapahtuman, siitä aiheutuneet vahingot ja asianomistajan vaatimukset. Haastatteluissa avustajat kertoivat valmistautumisessa olevan erittäin tärkeää, että asianomistaja kertoo avustajalle kaikki tapahtumaan liittyvät asiat totuudenmukaisesti. Tärkeää on myös se, että asianomistaja kertoo itsensä kannalta epäedulliset asiat, jotta nämä asiat eivät yllätä avustajaa oikeudenkäynnissä. Avustajan työtä helpottaa huomattavasti, mikäli hänellä on tiedossa epäedullisetkin seikat, joihin hän on pystynyt valmistautumaan ennen istuntoa. (Piipari, haastattelu 8.2.2018; Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

Mikäli asianomistaja esitutkinnassa tai muutoin ilmoittaa syyttäjälle itse haluavansa esittää yksityisoikeudelliset vaatimuksensa tai syyttäjä ei ota asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia ajaakseen, on asianomistajalle varattava tilaisuus toimittaa vaatimuksensa perusteluineen tuomioistuimeen määrääjassa (ROL 3:10 §). Asianomistajan ja avustajan väliseen oikeudenkäyntiin valmistautumiseen liittyen Tuomivaara kertoi haastattelussaan, että asianomistaja ja avustaja yhdessä laativat yksityisoikeudelliset vaatimukset, jotka avustaja toimittaa tuomioistuimelle. Asianomistajan ja avustajan välillä käytävä oikeudenkäyntiin valmistelu vie aikaa yleensä muutaman tunnin, mikäli kyseessä ei ole laaja tai vaikea rikosasia. Valmisteluun käytettävään aikaan vaikuttaa erityisesti se, mitä rikoksesta on asianomistajalle aiheutunut. (Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

Tuomioistuin voi määrätä asianomistajan yksityisoikeudelliset vaatimukset käsiteltäväksi joko syyteasian yhteydessä, taikka erillisenä prosessina riita-asioista säädettyä menettelyä (ROL 3:1-3 §). Mikäli yksityisoikeudelliset vaatimukset käsitellään syyteasian yhteydessä, on kyseessä adheesioprosessi (Jokela 2018, 309). Adheesioprosessi on asianomistajan kannalta merkittävä ainakin oikeudenkäyntikulujen osalta, sillä oikeudenkäyntikulut voisivat nousta vieläkin suuremmiksi, mikäli yksityisoikeudelliset vaatimukset jouduttaisiin käsittelemään erillisenä oikeudenkäyntinä.

Pääkäsittelyn alussa syyttäjä sekä asianomistaja esittävät vaatimuksensa lyhyesti perusteluineen, johon vastaaja ilmoittaa kantansa lyhyesti. Tämän jälkeen syyttäjä sekä asianomistaja tarkemmin perustelevat kantaansa ja vastaajalle annetaan tilaisuus lausua vastapuolen perustelujen johdosta. Kannanottojen ja perustelujen jälkeen otetaan vastaan todistelu, johon yleensä kuuluu asianomistajan, vastaajan sekä muiden todistajien kuuleminen. Todisteluna otetaan vastaan

myös kirjalliset todisteet, joita rikosasioissa tyypillisesti ovat esitutkintapöytäkirja ja sen liitteet. Lopuksi asianosaiset esittävät loppulausuntonsa ja siinä tarvittaessa käsityksensä vastaajan syyllisyydestä ja rikoksen seuraamuksesta. (ROL 6:7 §.) Pääkäsittelyn lopussa tuomioistuimen kokoonpano pitää päätösneuvottelun, jossa kokoonpano neuvottelee ratkaisustaan. Päätösneuvottelu voidaan pitää kuitenkin viimeistään seuraavana päivänä. (ROL 11:7 §.)

Rikosasioissa käräjäoikeuden antama ratkaisu pääasiassa on tuomio (ROL 11:1 §). Rikosasioissa tuomio voi olla syylliseksi tuomitseva tai vapauttava. Tuomioistuimen on perusteltava tuomionsa ja perusteluista on ilmettävä mihin seikkoihin ja oikeudelliseen päättelyyn ratkaisu pohjautuu. (ROL 11:4 §.) Tuomio tulee antaa päätösneuvottelun jälkeen, mutta jos käsiteltävänä ollut asia on laaja tai vaikea, taikka tuomion antaminen muutoin sitä edellyttää, voidaan tuomio antaa 14 päivän kuluessa pääkäsittelyn päättymisestä kyseisen tuomioistuimen kansliassa (ROL 11:7 §).

3 OIKEUDENKÄYNTIKULUT JA VAHINGONKORVAUS

Oikeudenkäyntikulut muodostuvat valtiolle maksettavista oikeudenkäyntimaksuista sekä asianosaiskuluista. Oikeudenkäyntimaksuista säädetään tuomioistuinmaksulaissa ja rikosasiassa oikeudenkäyntimaksu on 250 euroa, kun asia on käsiteltävänä käräjäoikeudessa (TuomioistuinmaksuL 2 §). Oikeudenkäyntimaksulla on tarkoitus korvata osittain kuluja valtiolle tuomioistuimen palvelujen käyttämisestä (Frände ym. 2017, VII. 1. Oikeudenkäyntimaksut, viitattu 11.12.2017).

Asianosaiskuluilla puolestaan tarkoitetaan rikosasian käsittelyssä muodostuvia kuluja, joita ovat avustajan palkkio, kulukorvaukset sekä todistelusta aiheutuvat kulut tuomioistuimessa. Todistelusta aiheutuvia kuluja ovat todistajalle maksettava palkkio, kulukorvaukset sekä ansionmenetykset. (ROL 9:1 §; Frände ym. 2017, VII. 1. Kulujen ryhmittely ja vastuu kuluista, viitattu 11.12.2017.)

Laajoissa ja vaikeissa rikosasioissa joudutaan ottamaan monesti vastaan paljon henkilötodisteluja, joiden vuoksi oikeudenkäyntikulut saattavat nousta hyvinkin suuriksi. Suurin osa asianosaiskuluista muodostuu kuitenkin avustajan tai asiamiehen palkkiosta, joka puolestaan määräytyy avustajan suorittamien toimenpiteiden perusteella, asian laadulla ja laajuudella (Frände ym. 2017, VII. 1. Asianosaiskulut, viitattu 11.12.2017). Piipari kertoi haastattelussaan, että asiakkaalta pyydetään ennakkomaksu tai suoritetaan välilaskutus, mikäli avustajan käyttämisestä aiheutuneita kuluja ei kateta oikeusavulla taikka oikeusturvavakuutuksen nojalla (Piipari, haastattelu 8.2.2018).

3.1 Oikeudenkäyntikulujen tuomitseminen

Rikosasioissa oikeudenkäyntikuluja tuomittaessa sovelletaan pitkälti sitä, mitä riita-asioiden oikeudenkäyntikulujen tuomitsemisesta on säädetty oikeudenkäymiskaassa. Rikosoikeudenkäynnistä annetussa laissa on kuitenkin säädetty tarkemmin oikeudenkäyntikulujen tuomitsemisesta rikosprosessin erityispiirteiden osalta. Pääsääntöisesti oikeudenkäynnin häviävällä asianosaisella on velvollisuus korvata vastapuolensa oikeudenkäyntikulut (OK 21:1§). Mikäli vastaaja tuomitaan kyseisestä rikoksesta, tulee hänen korvata asianomistajan oikeudenkäyntikulut. Oikeudenkäyntikulujen korvaamista koskeva vaatimus on esitettävä ennen pääkäsittelyn päättymistä (ROL 9:6 §).

Jos vastaajia rikosasiassa on useampia ja heidät tuomitaan syyllistyneen rikokseen, ovat he yhteisvastuussa oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Samaa yhteisvastuullisuusperiaatetta noudatetaan oikeudenkäyntikulujen tuomitsemisessa vastaajien kesken, joissa useiden eri rikosten voidaan katsoa selvästi liittyvän toisiinsa. (ROL 9:4 §.) Yhteisvastuullisuudesta voidaan kuitenkin poiketa, jolloin vastaajan tulee sitä vaatia ennen pääkäsittelyn päättymistä (ROL 9:5 §).

Asianomistajan näkökulmasta katsottuna yhteisvastuullisuus luo kuitenkin paremmat mahdollisuudet saada tuomitut korvaukset perittyä vastaajilta, sillä jokainen on vastuussa tuomittujen korvausten täyteen määrään asti. Asianomistaja voi saada perityksi korvaukset esimerkiksi yhdeltä vastaajalta, jonka myötä korvauksen maksaneelle vastaajalle syntyy muita vastaajia kohtaan regressioikeus (Vahingonkorvauslaki 6:3 §). Haastattelujen myötä tuli ilmi vastaajien olevan lähes poikkeuksetta maksukyvyttömiä, jonka vuoksi vastaajia ollessa useampi, on todennäköisempää, että joukosta löytyy edes yksi maksukykyinen (Piipari, haastattelu 8.2.2018; Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018).

Lähtökohtaisesti asianomistajan vastuu oikeudenkäyntikuluista rajoittuu ainoastaan hänen käyttämänsä puhevaltaan oikeudenkäynnissä. Asianomistaja ei voi tulla vastuulliseksi oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta siltä osin, mitä syyttäjän ajaman syytteen johdosta on kuluja syntynyt, vaikka asianomistaja olisi yhtynyt syyttäjän ajamaan syytteeseen. Asianomistaja voi tulla vastuulliseksi oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta, mikäli hän esittää vaatimuksen, joka poikkeaa syyttäjän vaatimuksesta, mutta tällöinkin ainoastaan vaatimuksen esittämisen johdosta aiheutuneista kustannuksista. (ROL 9:8 §).

Rikosoikeudenkäynnissä vastaajan tulee korvata valtiolle valtion varoista maksetut todistelusta aiheutuneet kustannukset, mikäli hänet tuomitaan rangaistukseen tai rikosoikeudelliseen seuraamukseen (ROL 9:1 §). Mikäli asianomistajalle on myönnetty oikeusapua ja vastaajan maksettavaksi tuomitaan oikeudenkäyntikulut, tulee vastaajan korvata valtiolle tämän varoista suoritettut toimenpiteet (OAL 22 §).

Velvollisuudesta korvata valtiolle tämän varoista maksettavista todistelusta sekä muusta asian selvittämisestä aiheutuneet kulut, voidaan poiketa, mikäli se muutoin olisi kohtuutonta rikoksen laatuun, vastaajan henkilökohtaisiin tai taloudellisiin olosuhteisiin nähden. Korvausta voidaan alentaa tai se voidaan jättää kokonaan tuomitsematta. (ROL 9:1 §.)

3.2 Asianomistajan oikeus vahingonkorvaukseen

Asianomistajalla on oikeus vaatia vastaajaa maksamaan vahingonkorvausta kärsimästään rikoksesta. Lähtökohtaisesti vastaaja on velvollinen korvaamaan asianomistajalle aiheuttamansa vahingon täyteen määrään asti, mikäli korvausvelvollisuutta ei pidetä kohtuuttoman raskaana ottaen huomioon vahingonaiheuttajan ja vahingosta kärsineen varallisuusolot sekä muut olosuhteet. (Vahingonkorvauslaki 2:1 §.) Tuomioistuimien ei voi tuomita vahingonkorvauksia maksettavaksi, mikäli asianomistaja ei ole niitä vaatinut (OK 24:3 §).

Vahingonkorvausta voi vaatia henkilö- ja esinevahingoista sekä kärsimyksestä (Vahingonkorvauslaki 5:1 §). Henkilövahingonkorvausta voi vaatia esimerkiksi pahoinpitelyrikoksen johdosta syntyneistä tarpeellisista sairaanhoitokustannuksista, kivusta, särystä, muusta tilapäisestä haitasta, pysyvistä haitaista sekä ansionmenetyksestä (Vahingonkorvauslaki 5:2 §). Esinevahingoissa korvausta voi vaatia korjauskustannuksista, vahingosta aiheutuneista kuluista, arvonalentumisesta, tuhoutuneen taikka hukatun esineen arvosta (Vahingonkorvauslaki 5:5 §).

Pääsääntöisesti vahingonkorvausvaatimukset käsitellään rikosasiasta käytävän oikeudenkäynnissä yhteydessä, mikäli vahingonkorvauksia ei ole eriytetty käytäväksi erillisessä oikeudenkäynnissä. Ensisijaisesti vahingonkorvausvelvolliselle annetaan mahdollisuus maksaa tuomitut vahingonkorvaukset vapaaehtoisesti. Mikäli henkilö ei suorita tuomittuja vahingonkorvauksia vapaaehtoisesti, voi asianomistaja käynnistää oikeudellisen perintäprosessin. Asianomistaja hakee ulosottoa vastaajaa vastaan rikosasiassa annetulla tuomiolla (UK 2:2 §).

Haastateltavien mukaan asianomistajan mahdollisuudet saada vahingonkorvauksia vastaajalta ovat huonot. Vastaajat ovat lähes poikkeuksetta maksukyvyttömiä, jonka vuoksi heiltä ei saada korvauksia edes oikeudellisen perintäprosessin myötä. Ennakkotieto vastaajan maksukyvyttömyydestä saadaan yleensä oikeudenkäynnin aikana, jonka pohjalta haetaan ulosottoa vastaaja vastaan sekä haetaan korvauksia Valtiokonttorilta. (Piipari, haastattelu 8.2.2018; Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

3.3 Perintäprosessi ja vastaajan maksukyvyttömyys

Mikäli oikeudenkäyntikuluista vastuussa oleva ei niiden tuomitsemisen jälkeen vapaaehtoisesti maksa vastapuolelle, voi asianomistaja käynnistää oikeudellisen perintäprosessin. Oikeudellisen perinnän käynnistäminen rikosprosessissa on lähtökohtaisesti helpompaa kuin esimerkiksi velka-suhteeseen perustuvan saatavan, sillä rikosasiassa annettu tuomio toimii myös ulosottoperusteenä (UK 2:2 §). Asianomistaja voi oikeudellisen perinnän myötä hakea vastaajaa suorittamaan hänen maksettavakseen tuomitut oikeudenkäyntikulut sekä vahingonkorvaukset.

Oikeudellinen perintä käynnistetään ulosottohakemuksella, joka toimitetaan kirjallisena taikka sähköisenä vastaajan koti- tai asuinpaikan ulosottoviranomaiselle (UK 3:1 §). Ulosottomenettelyssä asianomistajalla on oikeus käyttää asiamiestä tai avustajaa, mutta lähtökohtaisesti hän itse vastaa asiamiehen tai avustajan käyttämisestä syntyvistä kuluista (UK 3:10 §). Avustajan käyttäminen ulosottoasiassa voi olla hakijalle hyvinkin merkityksellistä, sillä asianomistaja on kärsinyt jo rikoksesta aiheutuneesta haitasta ja prosessista ja näin ollen on hyvä, että hän voi käyttää avustajaa myös rikosprosessin jälkeisessä perintäprosessissa.

Ulosottoviranomainen ulosmittaa vastaajan tuloista taikka omaisuudesta rahamääräistä saatavaa vastaavan määrään, jonka hän tilittää hakijalle (UK 4:1 & 6:1 §). Oikeudellinenkaan perintäprosessi ei välttämättä tuota haluttua tulosta, sillä haettavat korvaukset voivat jäädä saamatta, mikäli ulosottoviranomainen toteaa vastaajan maksukyvyttömäksi estetodistuksella (UK 3:95 §).

Oikeudellinen perintäprosessi ei ole ensisijainen vaihtoehto, vaan lähtökohtaisesti osapuolet kuitenkin sopivat korvauksien maksamiselle eräpäivän, mikäli vastaajalla on mahdollisuuksia maksaa tuomitut korvaukset. Haastattelussa kuitenkin ilmeni, että valtaosassa tapauksista tiedetään jo ennalta vastaajan olevan maksukyvytön, jonka vuoksi käynnistetään oikeudellinen perintäprosessi tai haetaan korvauksia suoraan Valtiokonttorilta. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Molemmissa haastatteluissa haastateltavat kertoivat, että vastaajat, jotka eivät halua merkitä omiin luottotietoihinsa, maksavat tuomitut korvaukset jopa parissa kuukaudessa. Tällaiset tapaukset ovat kuitenkin erittäin harvassa, sillä vastaajana on tavallisesti ”taparikollinen”, jolla on runsas määrä saatavia ulosotossa jo valmiiksi, eikä häntä enää kiinnosta velkojen määrän lisääntyminen. (Piipari, haastattelu 8.2.2018; Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.) Korvauksien saami-

sen keston vaikuttaa siis suuresti millainen henkilö on vastaajana, maksaako hän korvaukset vapaaehtoisesti vai joudutaanko asian suhteen käynnistämään perintäprosessi.

3.4 Korvausten hakeminen Valtiokonttorilta

Rikosvahinkolain mukaista korvausta, jota haetaan maksettavaksi valtion varoista Suomessa myöntää valtiovarainministeriön alaisuudessa toimiva palveluvirasto Valtiokonttori (Rikosvahinkolaki 4:24 §; Laki valtiokonttorista 1 §). Valtiokonttori voi suorittaa rikoksen uhriksi joutuneelle korvauksia rikoksen teosta aiheutuvista henkilö- ja esinevahingosta, kärsimyksestä ja taloudellisesta vahingosta (Rikosvahinkolaki 2:4 §). Valtiokonttorilta saatava korvaus on aina toissijaista korvausta. Toissijainen korvaus tarkoittaa sitä, että hakijan saadessa korvausta vahingon johdosta esimerkiksi omasta vakuutusyhtiöstään, vähennetään vakuutuksesta maksettava määrä Valtiokonttorin maksettavasta korvauksesta. Vastapuolen tai rikoksentekijän maksama mahdollinen korvaus vähennetään Valtiokonttorin korvauksesta vain juuri sen summan verran mitä rikoksentekijä on vahinkoa kärsineelle osapuolelle suorittanut. (Rikosvahinkolaki 3:19 §.)

Aiemman käsittelyn pohjalta voidaan todeta, että korvauksia Valtiokonttorilta, sen toissijaisuudesta huolimatta, haetaan varsin usein johtuen vastaajien maksukyvyn puutteesta. Haastatteluiden mukaan sekä Tuomivaaran, että Piiparin hoitamissa toimeksiannoissa, lähes jokaisen asiakkaan on täytynyt hakea korvauksia Valtiokonttorilta. Syynä korvausten hakemiseen on vastaajien maksukyvyttömyys. (Piipari, haastattelu 8.2.2018; Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

Vaikka Valtiokonttorin maksama korvaus on aina toissijaista, ei tarkoita sitä, että korvauksia ei voisi hakea suoraan Valtiokonttorilta (Rikosvahinkolaki 3:19 §). Tämän vuoksi korvausten saaminen voi nopeutua, sillä asianomistajan ei tarvitse käynnistää oikeudellista perintäprosessia. Kyseinen säännös helpottaa huomattavasti asianomistajaa, jonka vastaajan tiedetään jo ennalta olevan maksukyvytön.

Valtiokonttorin maksamasta korvauksesta tehdään perusvähennys, joka on tällä hetkellä 220 euroa (VNa 995/2017 2 §). ”Uhrin kannalta en ymmärrä, miksi korvauksista vähennetään omavastuuosuus” (Piipari, haastattelu 8.2.2018). Omavastuuosuus saatavista korvauksista on oikeusturvan toteutumisen kannalta epäedullinen, sillä asianomistaja on voinut joutua rikoksen uhriksi sattumalta, lisäksi hän ei itse myöskään pysty vaikuttamaan vastaajan taloudelliseen asemaan.

Tuomioistuimessa on määrätty asianomistajalle kuuluvat asianmukaiset korvaukset rikoksen aiheuttaminen vahinkojen perusteella. Pohdittavaksi jää, onko oikeutettua ”rangaista” asianomistajaa korvausten 220 euron omavastuun vähennyksellä, syystä mihin hän ei ole voinut millään tapaa asian käsittelyssä vaikuttaa.

Edellytyksenä lähtökohtaisesti korvauksen saamiselle on, että rikoksesta on ilmoitettu poliisille. Korvausta täytyy hakea kirjallisessa muodossa kolmen vuoden kuluessa siitä päivästä, jolloin rikosasiasta on saatu lainvoimainen tuomio. Jos rikosasiaa ei ole käsitelty tuomioistuimessa, on siinä tapauksessa korvauksen hakemiselle aikaa kymmenen vuotta. Jos rikosasiaa on käsitelty tuomioistuimessa, korvauksen saaminen edellyttää, että hakija on esittänyt korvausvaatimuksensa tuomioistuimen käsittelyssä. (Rikosvahinkolaki 3:23 § & 25 §.)

Haastateltavien mukaan tilanteissa, jossa vastaaja ei pysty suorittamaan asianomistajalle maksettavia korvauksia täysimääräisenä, on tavallista, että puuttuvaa summaa haetaan Valtiokonttorilta (Piipari, haastattelu 8.2.2018; Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018). Mahdollisuus korvauksen saamiseen Valtiokonttorilta parantaa asianomistajan asemaa, sillä asianomistajan korvauksien saaminen ei riipu ainoastaan vastaajan taloudellisesta asemasta ja maksukyvyistä. Huomioitavaa kuitenkin on, että Valtiokonttorin ei tarvitse sitoutua korvauspäätöksiä tehdessään tuomioistuimen ratkaisuihin, vaan Valtiokonttori harkitsee aina uudelleen korvauksen määrän, eikä se välttämättä ole tuomioistuimen antaman tuomion mukainen (Rikosvahinkolaki 4:30 §). Pohdittavaksi herääkin kysymys, miksi Valtiokonttori voi poiketa tuomiosta, vaikka korvausmäärät ovat jo arvioitu tuomioistuimessa.

Valtiokonttorin tulee kuitenkin, mikäli asiaa on käsitelty tuomioistuimessa, pitää tuomioistuimen antamaa ratkaisua päätöksensä perusteena. Mikäli Valtiokonttorin ratkaisu poikkeaa tuomioistuimen ratkaisusta hakijan vahingoksi, tulee Valtiokonttorin viranomaistoimintaa koskevien vaatimusten mukaisesti perustella päätöksensä poikkeamisen syistä. (Rikosvahinkolaki 4:30 §). Piipari kuitenkin kertoi haastattelussa, että pääosin Valtiokonttori noudattaa tuomioistuimen antamaa tuomiota maksamiensa korvauksien määrässä, mutta aina Valtiokonttori ei noudata tuomion mukaisia korvausmääriä, vaan korvausmäärän suuruutta tuomiosta on mahdollisesti vähennetty. Valtiokonttorin korvauspäätöksissä ei Piiparin mukaan ole yksityiskohtaisia perusteluja päätöksen tekemiselle, vaan ainoastaan yleisluonteiset perustelut. Korvausmäärien uudelleenarviointi on kummallista, sillä tuomioistuin on jo antamassaan tuomiossa arvioinut asianmukaiset korvausmäärät. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Valtiokonttorin riippumattomuudella tuomioistuimen ratkaisusta on tarkoituksena luoda yhtenäinen korvauskäytäntö. Tuomioistuinien välillä voi esiintyä eroavaisuuksia tuomittujen korvausten suhteen (HE 192/2005.) Asianomistajat voisivat keskenään joutua epätasa-arvoiseen asemaan riippuen siitä, käsitelläänkö rikosasia Helsingin käräjäoikeudessa, vai Oulun käräjäoikeudessa, sillä tuomioissa voi esiintyä alueellisia eroavaisuuksia. Myös vastaajan myöntyessä korvausvaatimukseen, voivat korvaukset ylittää rikosvahinkolaissa säädettyt enimmäiskorvausmäärät sekä yleisen korvauskäytännön, joka on myös asianomistajien kesken epäoikeudenmukaista (HE 192/2005).

Valtiokonttori ei ole myöskään korvauksen enimmäismäärän suhteen sidottu yleisen tuomioistuimen antamaan ratkaisuun, lisäksi korvausten ylärajoista on säädetty rikosvahinkolaissa (Tapanila 2008, 22, viitattu 6.4.2018; Rikosvahinkolaki 2:10 §). Tästä esimerkkinä toimii eräs vakuutusoiden ratkaisu, jossa vastaaja tuomittiin maksamaan asianomistajalle korvauksena kivusta ja särystä 6000 euroa, mutta hovioikeus oli alentanut vastaajan valituksesta johtuen korvattavan määrään 3000 euroon. Valtiokonttori oli hakenut vakuutus oikeutta poistamaan tekemänsä päätöksen, mutta vakuutus oikeus hylkäsi hakemuksen. (VakO 2703:2004).

Vaikka Valtiokonttori voi alentaa oman harkintansa mukaisesti maksettavia korvauksia tuomiosta poiketen, voidaan pääosin olla tyytyväisiä korvauspäätöksiin, sillä kansainvälisesti vertailtuna Suomessa rikosvahinkolain perusteella maksetut vahingonkorvaukset ovat hyvällä tasolla (Honkatukia 2011, 63, viitattu 11.2.2018). Vuonna 2016 rikosvahingonkorvauksia Valtiokonttori maksoi yhteensä noin 16,3 miljoonaa euroa (Valtiokonttori 2017, 54, viitattu 28.4.2018).

4 AVUSTAJAN KÄYTTÄMINEN

Asianomistajalla on oikeus käyttää valitsemaansa avustajaa tai asiamiestä rikosprosessin lävitse aina esitutkinnasta tuomion täytäntöönpanoon asti (ETL 4:10 §; OK 15:1 §). Käräjäoikeudessa ja hovioikeudessa ei lain myötä edellytetä asianosaista käyttämään avustajaa tai asiamiestä, mutta korkeimmassa oikeudessa tiettyjen asioiden osalta asianosaisen edellytetään käyttävän avustajaa (OK 15:1 §). Asianomistaja voi omasta aloitteestaan valita itselleen avustajan, mutta myös viranomaisten tehtäviin kuuluu huolehtia asianosaisten asianmukaisesta edustuksesta rikosasia huomioon ottaen (ROL 2:1a §).

Korvausta avustajan käyttämisestä aiheutuvista kuluista asianomistaja voi hakea, joko omasta oikeusturvavakuutuksestaan tai valtion varoin tarjottavasta oikeusavusta. Mahdollinen oikeusturvavakuutus on ensisijainen korvauksen myöntäjä. Mikäli oikeusturvavakuutusta ei ole, tai se ei kata asiaa, voi hakija hakea oikeusapua kattamaan asiasta syntyviä kustannuksia. (If Oikeusturvavakuutus kuuluu kotivakuutukseen, viitattu 10.4.2018.)

4.1 Tuomioistuimen määräämä avustaja

Rikosoikeudenkäynnistä annetussa laissa on säädetty tuomioistuimen oikeudesta määrätä asianomistajalle oikeudenkäyntiavustajan esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten. Avustaja voidaan määrätä asianomistajan pyynnöstä, taikka esitutkintaviranomaisen tai syyttäjän esityksestä. Tuomioistuin voi kuitenkin omasta aloitteestaan määrätä avustajan, mikäli se katsoo avustajan määräyksen olevan tarpeen, jotta asianomistajan etu tulee otetuksi huomioon tasapuolisesti. Oikeudenkäyntiin tuomioistuin voi määrätä avustajan ainoastaan tilanteessa, jossa asianomistajalla on yksityisoikeudellisia vaatimuksia syyttäjän ajamassa asiassa. Avustajan määrääminen edellyttää lisäksi sitä, että kyseessä on tietynlainen rikosasia, kuten seksuaalirikos, taikka henkeen tai terveyteen kohdistuva rikos. Avustajan määräämisen tarpeen arvioinnissa huomioidaan rikoksen vakavuus ja asianomistajan henkilökohtaiset olosuhteet. (ROL 2:1a §.)

Tuomioistuimen avustajan määräys tuli mahdolliseksi vuoden 1997 rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamisen myötä. Avustajan määräyksen on ollut tarkoitus auttaa asianomistajaa selviytymään seksuaali- ja väkivaltarikosta koskevissa rikosasioissa. Uudistuksen myötä asian-

omistajalle on pyritty aiheuttamaan mahdollisimman vähän haittaa rikosprosessin edellyttämistä toimenpiteistä, kuten asianomistajan omien oikeuksiensa selvittämisessä sekä mahdollisten vaatimusten esittämisessä. Avustajan määräyksen tarkoituksena on ollut myös varmistaa asianosaisten tasavertainen kohtelu. (HE 82/1995.) Uudistusta voidaan pitää erityisen tärkeänä, sillä rikoksen johdosta jo kärsinyttä henkilöä ei aseteta prosessuaalisesti heikompaan asemaan vastaajaan nähden ja häntä tuetaan prosessin eri vaiheissa. Tärkeää on myös se, että kyseisen uudistuksen myötä varmistetaan asianomistajan edut ja oikeudet huomioon otettaviksi.

Asianomistajalle määrätyn avustajan palkkio ja korvaus maksetaan valtion varoista noudattaen oikeusapulain säännöksiä (ROL 2:10 §). Avustajalle vahvistetaan kohtuullinen palkkio korvaten tarpeellisiin toimenpiteisiin ja matkustamiseen käytetty aika sekä matkustamisesta syntyneet kulut. Vaikka kyseessä on tuomioistuimen määräämä avustaja ja avustajan palkkio maksetaan valtion varoista, selvitetään asianomistajan mahdollinen omavastuuosuus, joka vähennetään avustajalle maksettavasta palkkiosta. (OAL 17 §.) Omavastuuosuuden maksamisesta avustajalle vastaa asianomistaja, josta asianomistajalle syntyy kuluriski. Asianomistajan omavastuuosuus määrittyy oikeusapulain mukaisen käyttövaran perusteella. Taloudellisen selvityksen vahvistaa oikeusaputoimisto. (OAL 20 §.)

Mikäli tuomioistuin määrää asianomistajalle avustajan, on kyseessä vakava rikosasia. Tämän vuoksi ei välttämättä ole perusteltua, että asianomistajalle aiheutuu kuluriski prosessin myötä syntyneestä avustajan palkkiosta. Tuomioistuimen määräämän avustajan tarkoituksena on huolehtia asianomistajan eduista ja oikeuksista, jonka vuoksi voidaan ajatella olevan hyvin epäjohdonmukaista, että asianomistaja joutuu siitä maksamaan.

4.2 Oikeusturvavakuutus

Oikeusturvavakuutus on vapaaehtoinen, yleensä kotivakuutuksen yhteyteen liitetty vakuutus, joka korvaa välttämättömät sekä kohtuulliset oikeudenkäynti- ja asianajokulut vakuutetulle ja samassa taloudessa vakituisesti asuville henkilöille. Oikeusturvavakuutukset kattavat niin Suomessa kuin muissakin Pohjoismaissa syntyneet vakuutustapahtumat, jotka voidaan saattaa käsiteltäväksi Suomessa käräjäoikeudessa tai muussa vastaavassa pohjoismaisessa tuomioistuimessa (Lähi-Tapiola Kotitalouden vakuutusehdot; If Yksityishenkilön oikeusturvavakuutusehdot; OP Mittaturvan vakuutusehdot 1.1.2016, viitattu 10.4.2018.) Oikeusturvavakuutuksella on suuri merkitys

etenkin sille väestöryhmälle, joiden käyttövarat ylittävät oikeusapuasetuksen mukaiset määrät, eivätkä he sen vuoksi ole oikeutettuja oikeusapuun. Yleensä oikeusturvavakuutus kattaa ainoastaan asianomistajan asemassa olevan henkilön oikeudenkäyntikulut (LähiTapiola Kotitalouden vakuutusehdot, viitattu 10.4.2018). Lyhyesti oikeusturvavakuutuksen tarkoituksena on korvata asiakkaalleen lakimiehen käyttämisestä aiheutuneet kustannukset. Käyttö on rajattu yksityiselämään liittyviin asioihin (If Yksityishenkilön oikeusturvavakuutusehdot, viitattu 10.4.2018).

Oikeusturvavakuutuksen sopimusehdoista on säädetty niistä annetussa laissa. Laissa on määritetty soveltamisala, vakuutuskirja, vapaudesta valita asiamies tai avustaja sekä vakuutetun ja vakuutuksenantajan erimielisyyksien käsittelystä (Laki oikeusturvavakuutuksen sopimusehdoista 1-4 §). Kyseinen laki antaa hyvin vapaasti vakuutusyhtiöiden määritellä omat sopimusehtonsa. Oikeusturvavakuutuksen sopimusehdoista annetun lain lisäksi vakuutuslainsäädäntä sovelletaan oikeusturvavakuutukseen (VSL 1:1§).

Oikeusturvavakuutuksen sopimusehdoissa tärkeänä edellytyksenä on, että korvaushakemuksen perusteena oleva asia on hakijalle merkityksellinen. Mikäli oikeusturvaetuus myönnettäisiin asian merkitystä arvioimatta, aiheutuisi mahdollisesti paljon enemmän kuluja vakuutusyhtiöille, mutta kuormittaisi se myös tuomioistuimia. Oikeusturvavakuutus ei kata asiaa, jossa saman vakuutuksen piirissä olevat henkilöt ovat toistensa vastapuolina, esimerkiksi perheväkivaltaa koskeissa oikeustapauksissa, joissa vakuutetut asuvat vakituisesti samassa taloudessa. Vakuutetun tulee käyttää joko asianajajaa tai luvan saanutta lakimiestä, saadakseen korvauksen. Oikeusturvavakuutuksesta ei korvata vastapuolen oikeudenkäyntikuluja, jotka ovat tuomittu tai sovittu vakuutetun maksettavaksi. (LähiTapiola Kotitalouden vakuutusehdot; If Yksityishenkilön oikeusturvavakuutusehdot; OP Mittaturvan vakuutusehdot 1.1.2016, viitattu 10.4.2018.)

Vakuutusehdot rajaavat vakuutuskorvauksen koskemaan ainoastaan oikeudenkäyntivaihetta, jonka vuoksi avustajan käyttämisestä esitutkinnassa aiheutuneita kuluja ei kateta vakuutuksesta (If Yksityishenkilön oikeusturvavakuutusehdot, viitattu 10.4.2018). Asianomistaja voi kuitenkin myöhemmin käsiteltävää oikeusapua hakea rajoitetusti koskemaan esitutkintavaihetta, kattaakseen avustajan käyttämisestä aiheutuneet kulut esitutinnan ajalta. Kyseinen vakuutusehto rajaa ulkopuolelleen myös tuomion täytäntöönpanosta aiheutuvat kulut, eikä avustajan käyttämisestä aiheutuneita kuluja kateta, jotka ovat syntyneet perintäprosessista tai korvaushakemuksen tekemisestä Valtiokonttorille (If Yksityishenkilön oikeusturvavakuutusehdot, viitattu 9.4.2018).

Poikkeuksena siihen, että ainoastaan asianomistajalla olisi oikeus saada oikeusturvaetus rikosasioissa, ovat asianomistajarikokset. Tällaisissa tapauksissa myös vastaajalla on mahdollisuus saada korvausta vakuutusyhtiöltä, mikäli syytetä ajanut syyttäjä on päättänyt jättää syytteen nostamatta, taikka peruuttanut syytteen ja asianomistaja jatkaa syytteen ajamista. (Frände ym. 2017, VII.2. Oikeusturvavakuutus, viitattu 11.12.2017).

Oikeusturvavakuutuksen korvauskatto sen piiriin kuuluvissa tapauksissa vaihtelee tutkijiemme vakuutusehtojen osalta 8 500 eurosta 10 000 euroon. Vakuutus korvaa siis vakuutuksenottajalle tapauksesta aiheutuvia kuluja vakuutuskirjaan merkittyyn enimmäiskorvausmäärään saakka. (LähiTapiola Kotitalouden vakuutukset; If Kotivakuutus; OP Kodin ja tavaroiden vakuutukset, viitattu 10.4.2018.) Korvausraja on tavallisesti riittävän suuri ja korvauksella pystytään kattamaan asiasta käytävä kärkeäoikeus- sekä hovioikeusvaihe, ellei kyseessä ole tavallisesta poikkeavasti erittäin laaja juttu kyseessä. (Piipari, haastattelu 8.2.2018).

Myös Tuomivaaran mukaan nykyinen korvausraja on riittävä, eikä se ylitä useimmissa rikosasioissa. Mikäli korvausraja nostettaisiin, näkyisi nostettu korvausraja suoraan asiakkaiden vakuutusmaksuissa. Yleisesti korvausrajan nostamiselle ei ole tarvetta, perustellen juttujen vähyden, joissa raja ylittyy. (Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

Oikeusturvavakuutuksiin kuuluu kuitenkin omavastuu, joka vakuutetun tulee maksaa. OP:n ja LähiTapiolan oikeusturvavakuutuksissa omavastuu on 15 % tai vähintään 200 euroa (OP Kodin ja tavaroiden vakuutukset; LähiTapiola Kotitalouden vakuutukset, viitattu 10.4.2018). If:n oikeusturvavakuutuksessa omavastuu on 20 % tai vähintään 170 euroa (If Kotivakuutus, viitattu 10.4.2018).

Oikeusturvaetuuden omavastuuosuuden kattamiseen on mahdollista hakea oikeusapua. Oikeusapu voidaan myöntää omavastuuosuuden kattamiseen, mikäli henkilö olisi taloudellisen asemansa perusteella oikeutettu oikeusapuun korvaukselta. Lisäksi oikeusturvavakuutuksen enimmäiskorvausmäärän ylittäviin kustannuksiin voidaan myöntää oikeusapua. (OAL 1:3b §.)

4.3 Oikeusapu

Oikeusapu on valtion varoin tarjottavaa apua henkilölle, joka tarvitsee apua hakijalle merkittävässä oikeudellisessa asiassa. Oikeusapu sisältää oikeudellisen neuvonnan sekä toimenpiteet enintään 80 tunnin ajalta, mikäli ne ovat asiassa tarpeen sekä avustamisen eri viranomaisissa, kuten tuomioistuimissa. Lisäksi oikeusapuun oikeutettu on vapautettu asian hoitamiseen liittyvistä käsittely- ja toimitusmaksuista viranomaisissa. (OAL 1, 4 & 5 §.)

Oikeusapua myöntävät oikeusaputoimistot tekemällä oikeusapupäätöksiä. Oikeusapua määrätään suorittamaan avustaja, joka voi tuomioistuinasioissa olla asianajaja, yksityinen luvan saanut oikeudenkäyntiavustaja tai julkinen oikeusavustaja. Ulkoprosessuaalisessa asiassa avustaja on pääsääntöisesti aina julkinen oikeusavustaja. (OAL 8 & 11 §.) Rikosasiat ovat lähes poikkeuksetta tuomioistuinasioita, jonka vuoksi avustajaksi voidaan määrätä myös yksityinen avustaja.

Oikeusapua annetaan hakijalle hänen taloudellisen asemansa perusteella joko korvauksetta tai hänen taloudellista tilannetta vastaavaa omavastuuosuutta vastaan (OAL 3 §). Hakijan taloudellista asemaa arvioidaan oikeusavussa käytettävien tulorajojen puitteissa. Hakijan tulojen perusteella oikeusapua myönnetään joko ilman omavastuuta tai vaihtoehtoisesti jonkin omavastuuprosentin mukaan. Mikäli hakijalla on puoliso, otetaan puolison tulot mukaan arvioidessa hakijan taloudellista asemaa. (katso kuvio 1) Piipari toi haastattelussaan esille, että oikeusavun tulorajat ovat tällä hetkellä Suomen muuhun elintasoon nähden todella tiukat, ja niiden rajoja tulisi harkita uudelleen. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Asianomistajan hakiessa oikeusapua, huomioidaan myös hänen puolisonsa tulot, mikäli puoliso ei ole rikosasiassa vastapuolena tai he eivät asu pysyvästi erillään välien rikkoontumisen vuoksi (OAL 3 §). Se, milloin katsotaan, että puoliset asuvat pysyvästi erillään, eivätkä silloin vaikuta toistensa tuloihin raja on kuitenkin häilyvä ja asia jää hyvin usein tapauskohtaisesti ratkottavasti. Tämä aiheuttaa epätasa-arvoisuutta asiakkaiden välillä.

Yksinäinen henkilö

enintään 600 euroa **0 %**
enintään 800 euroa **20 %**
enintään 900 euroa **30 %**
enintään 1050 euroa **40 %**
enintään 1150 euroa **55 %**
enintään 1300 euroa **75 %**

Puolisoilla henkilöä kohden

enintään 550 euroa **0 %**
enintään 700 euroa **20 %**
enintään 800 euroa **30 %**
enintään 1000 euroa **40 %**
enintään 1100 euroa **55 %**
enintään 1200 euroa **75 %**

KUVIO 1. Perusomavastuu (Oikeusministeriö 2013,

27, viitattu 30.3.2018)

Puolison tulojen huomioiminen poikkeaa vastaajan osalta, sillä vastaajan puolison tuloja ei huomioida oikeusapua myönnettäessä. Tuomivaaran mukaan tulisi arvioida uudelleen, miksi asianomistajan puolison tulot otetaan huomioon, kun taas vastaajan puolison tuloja ei oteta huomioon tapauksessa millään lailla ja onko nykyinen järjestelmä tasavertainen. Lisäksi oikeusavun myöntämisperusteita tulisi kehittää laatimalla selkeät ohjeistukset eri tulo- ja varallisuusselvitystilanteisiin. Tällä hetkellä kentällä on paljon tilanteita, joissa on tulkinnanvaraa, ja tapauskohtainen päätöksenteko jää yksittäisille tekijöille ja lakia sovelletaan eri tavoin eri toimistoissa. Eri käytännöt eri toimistoissa ja jopa toimiston sisällä asettavat asiakkaat eri arvoiseen asemaan. (Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

Piipari puolestaan oli suoraan sitä mieltä, että nykyinen järjestelmä ei ole tasavertainen vastaajan ja asianomistajan välillä. Haastattelussa hän toi esiin myös, että tulojen huomioon ottaminen ei koske ainoastaan asianomistajan aviopuolison tuloja, vaan myös avoliitossa olevan asianomistajan avopuolison tulot otetaan huomioon oikeusavun hakemisessa, mitä hän ei ymmärrä, sillä avopuolisoilla ei ole toistensa suhteen elatusvelvollisuutta. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Asianomistajan puolison tulojen huomioon ottaminen voi asettaa asianomistajan epätasavertaiseen asemaan vastaajan nähden. Hallituksen esitys (103/2008) perustelee, miksi vastaajan puolison tuloja ei oteta huomioon käyttövarojen selvittämisessä. Perusteluna asiaan on esitetty, että puolison taloudellisen aseman huomioiminen rikosasioissa vastaajan kohdalla voi olla ongelmallista johtuen siitä, että hakija olisi oikeutettu oikeusapuun ainoastaan osakorvausta vastaan

ja häneltä perittäisiin oikeusapumaksu, vaikka hakijan omien tulojen perusteella oikeusapua myönnettäisiin korvauksetta. Mahdollista voisi myös olla, että vastaajalle ei myönnettäisi oikeusapua lainkaan, mikäli puolison tulot ovat niin korkeat, että ne ylittävät Valtioneuvoston asetuksessa (388/2002) säädetyn käyttövaran (VNa oikeusavusta 5 §). Perusteluista ilmenee huomioon otettavaksi myös se, että vastaajan ollessa esimerkiksi vangittuna, voi parisuhteen jatkuvuus olla epävarma. (HE 103/2008.)

Toki esityksessä mainittu puolison haluttomuus selvittää omat tulonsa sekä varallisuutensa puolisonsa rikosasian käsittelyä varten voi olla hyvin mahdollinen, mutta se ei kuitenkaan muuta sitä tosiasiaa, etteikö kyseinen järjestely aiheuttaisi osapuolten asettamista prosessuaalisesti epätaasa-arvoiseen asemaan. Oikeusapulain mukaan hakijalla on velvollisuus ilmoittaa oikeusaputoimistolle, mikäli hänen taloudellisissa olosuhteissa tai muissa oikeusavun myöntämisedellytyksiin kuuluvissa tekijöissä tapahtuu muutoksia (OAL 15 & 16 §).

Oikeusapu voidaan rajata koskemaan tiettyjä, asian luonteen kannalta tarvittavia toimenpiteitä (OAL 5 §). Esimerkiksi rikoksen esitutkinnassa avustamista ei katsota usein asian laadun ja merkityksen kannalta tarpeelliseksi toimenpiteeksi, ja näin ollen esitutkinnassa avustaminen rajataan oikeusavun ulkopuolelle. Esitutinnan rajaaminen oikeusavun ulkopuolelle perustuu yleensä siihen, että hakijan ei katsota tarvitsevan avustajaa esitutkintavaiheessa. Tätä voidaan perustella muun muassa sillä, että poliisi on esitutkinnassa puolueeton viranomainen ja sen tehtävänä on ottaa asian selvittämisen kannalta olennaiset seikat huomioon viran puolesta. Painavista syistä edellä olevasta voidaan kuitenkin poiketa tapauskohtaisesti.

Haastattelun ja harjoittelukokemuksen myötä voidaan todeta, että esitutinnan kuuluminen oikeusapuun ei ole aina varsin yksiselitteistä, sillä esitutkinta kuuluu tuomioistuinvaiheen ulkopuolelle ja lähtökohtana katsotaan, ettei avustajan läsnäolo ole esitutkinnassa tarpeellinen. Mikäli oikeusavun saaja on oikeusaputoimiston asiakas ja siten häntä avustaa julkinen oikeusavustaja, saa avustaja tehdä itse päätöksen osallistuuko hän avustettavan esitutkintaan. Päätöksen perusteena on arvio avustajan tarpeellisuudesta esitutkinnassa tapauskohtaisesti. (Tuomivaara, haastattelu 3.2.2018.)

Tilanne esitutinnan suhteen on toinen oikeusavun saaja kääntynyt yksityisen avustajan puoleen. Tässä tilanteessa oikeusapua pitää hakea oikeusaputoimistolta esitutkintavaiheeseen ja oikeusavun myöntämisestä esitutkintaan päättää oikeusapupäätöksen tekijä. Yksityisen avusta-

jan onkin oikeusapuhakemukseen laadittava perustelut, joiden nojalla oikeusapua tulisi asian esitutkintaan myöntää. On kuitenkin hyvin harvinaista, että perusteluista huolimatta oikeusapua esitutkintaan myönnetään. Edellä mainitun johdosta, yksityisellä avustajalla ei ole itsenäistä päättävävaltaa asiassa. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Haastattelusta ilmeni, että oikeusapua tulisi myöntää useammin myös asian esitutkintavaiheeseen, sillä avustajan tarve esitutkinnassa on merkittävämpi kuin ajatellaan. Harmittavan usein ilmenee tapauksia, jolloin esitutkinta on tehty huonosti, joka aiheuttaa avustajan työmäärän kasvamista asian valmisteluvaiheessa sekä itse oikeudenkäynnissä. Huonosti suoritettua esitutkintaa vuoksi oikeudenkäynnissä voi aiheutua sekaannuksia, mikäli poliisi on käskennyt uhria ottamaan valokuvaletteen kuvat itse ja lähettämään poliisille. Tällaisessa tapauksessa oikeudenkäynnissä herää esimerkiksi kysymys, milloin kuvat on otettu ja voidaanko kuviin aitouteen kaikissa tapauksissa luottaa. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Oikeudenkäyntiin valmistautuessa voi ilmetä asianomistajan kertomuksen ja esitutkintapöytäkirjan välillä ristiriitaisuuksia. Näiden mahdollisten ristiriitaisuuksien syynä voivat olla se, että esitutkinnassa ei ole jostain syystä kysytty kysymystä, jonka vastaus olisi ollut vaikuttanut rikoksen tutkimukseen merkittävästi. Piiparin asiakkaana olevat asianomistajat ovat lähes aina ensimmäistä kertaa mukana rikosprosessissa, joten he eivät myöskään itse osaa tuoda kuulustelussa esille asioita, joista heiltä ei suoranaisesti kysytä. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Oikeudenkäynnissä vedotessa tällaiseen seikkaan, joka ei ole käynyt esitutkinnassa ilmi, aiheuttaa epäselvyyttä, sillä esitutkintapöytäkirjalla on tärkeä rooli oikeudenkäynnissä. Piiparin mukaan asianomistajan avustajan olisi hyvä olla esitutkinnassa mukana, sillä silloin kuin avustaja on mukana, kysyy esitutkinnan viranomaisen viimeisenä, onko avustajilla mitään kysyttävää, tällöin avustaja voi tarttua esitutkintaviranomaiselta huomaamattomaan jääneeseen seikkaan esittämällä asiasta kysymyksen. Avustajan esittämät kysymykset sekä asianomistajan antama vastaus kirjataan esitutkintapöytäkirjaan, eikä näin oikeudenkäynnissä synny epäselvyyksiä tapahtumien kulusta. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.) Avustajan hakiessa oikeusapua voi hän hakea oikeusapua esitutkinnan avustamisesta alkaen, mikäli hän on ollut mukana avustamassa esitutkinnassa. Avustaja ei tietenkään voi olla varma asian menemisestä tuomioistuimeen, joten asiassa joudutaan tavallaan avustajan käyttämisessä ottamaan riski.

Pohdittavaksi jää, tulisiko oikeusavun myöntämisperusteita muuttaa esitutinnan suhteen siten, että mikäli on ilmeistä, että asia etenee tuomioistuimeen, asiaan voitaisiin myöntää oikeusapua jo esitutkintavaiheessa. Mikäli oikeusavun myöntämisperusteita muutettaisiin esitutinnan osalta, mietittäväksi jää, minkä ehtojen esitutkinnassa tulisi täyttyä, jotta yleisesti voitaisiin katsoa, että asia voi edetä tuomioistuimeen ja siten myöntää oikeusapua jo esitutkintavaiheeseen.

Edellä mainittujen perusteluiden asettamien olisi haastavaa, ja mitä tehtäisiinkään tilanteessa, jossa oikeusapua ei olisi myönnetty tuomioistuinasian esitutkintavaiheeseen, koska olisi katsottu, että asia ei todennäköisesti etene tuomioistuinvaiheeseen. Oikeusapupäätöksen tekijä ei kuitenkaan voi oikeusapuhakemuksen perusteella tietämättä asian yksityiskohtia osata etukäteen arvioida, kuinka asia etenee jatkossa. Edellä mainittu on kuvitteellinen esimerkki, jossa oikeusapua ei olisi asian esitutkintavaiheeseen myönnetty. Tällaiset tapaukset lisääisivät epätasa-arvoisuutta oikeussavun hakijoiden välillä.

Oikeusapua myönnetään hakijalle riittävän pienien tulojen perusteella, oikeusturvavakuutus taas kattaa vakuutuksenottajalle kulut niin oikeudenkäynnistä kuin hänen asianajokulunsakin. Tilanne, jossa asianomistaja jää näiden väliinputoajiksi, eli hän ei ole oikeutettu taloudellisen tilanteensa vuoksi oikeusapuun, eikä hänellä myöskään ole oikeusturvavakuutusta, on mahdollinen. Väliinputoajia on käytännössä kuitenkin hyvin vähän, sillä useimmiten oikeusturvavakuutus on asianomistajilla heidän kotivakuutuksensa yhteydessä. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Tilanne tulee esiin asian käsittelyn alkuvaiheessa, jonka jälkeen asiakkaalle kerrotaan usein arvio kokonaishinnasta tai pyydetään ennakkomaksu. Tilanne voi tapauksesta riippuen aiheuttaa asiakkaalle suuren kuluerän, sillä asiakkaan tulee maksaa itse ensin asianajopalvelujen käyttämisestä syntyneet kustannukset omista varoistaan. Toki vastaaja tuomitaan lähes aina korvaamaan asianomistajan asianajo- ja oikeudenkäyntikulut, mutta korvausten saamisessa voi kestää hyvin kauan. (Piipari, haastattelu 8.2.2018.)

Mikäli vastaaja todetaan maksukyvyttömäksi, mikä on varsin yleistä, joudutaan korvauksia hakemaan Valtiokonttorilta, jonka pitkien käsittelyaikojen vuoksi korvauksia joudutaan odottamaan entistäkin pidempään. Piipari on kohdannut tapauksia, jossa asiakas on todennut, ettei haluakaan tapaukseensa avustajaa (Piipari, haastattelu 8.2.2018). Mielestämme kyseisissä tilanteissa asianomistajien oikeusturva on huono. Väliinputoajien tilannetta voisi parantaa yksinkertaisesti korottamalla oikeusavun tuloarvoja (Piipari, haastattelu 8.2.2018).

5 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tämän opinnäytetyön tarkoituksena oli tutkia asianomistajan asemaa ja oikeusturvaa rikosprosessin aikana. Ensisijainen lähteemme työhömmä olivat laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa, sekä aiheeseen liittyvä kirjallisuus, mutta aiheemme käytännönläheisyyden vuoksi myös suoritamamme henkilöhaastattelut olivat erittäin merkittäviä opinnäytetyömme kannalta, sillä haastatteluista saimme asiaan kirjallisuuteen verrattuna erilaista näkökulmaa ja tietoa rikosprosessin käytännöstä. Kysymys, johon lähdimme hakemaan vastausta niin laeista, oikeuskirjallisuudesta sekä haastatteluista oli; kuinka asianomistajan oikeusturva toteutuu rikosprosessin aikana, ja toteutuuko se riittävällä tavalla rikosprosessin jokaisessa vaiheessa.

Tutkimamme perustella asianomistajien oikeusturva on hyvä läpi prosessin, mutta yksittäiset tekijät voivat vaikuttaa oikeusturvan toteutumiseen prosessin eri vaiheissa. Kaikissa tilanteissa ei välttämättä voida puhua oikeusturvan vaarantamisesta, vaan pikemminkin epätasa-arvosta asianomistajien kesken.

Syyttäjälle säädetty velvollisuus ajaa asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia on tärkeä asianomistajan kannalta. Tällä tavoin asianomistaja voi välttyä avustajan käyttämisestä aiheutuneista kustannuksista, mikäli syyttäjän keräämä todistusaineisto tukee myös yksityisoikeudellisten vaatimusten toteen näyttämistä.

Tuomioistuimen määräämän avustajan suhteen, voisi olla asianomistajan kannalta helpompi, mikäli avustajan palkkio maksettaisiin suoraan valtion varoista. Tällä tavoin turvattaisiin ainakin vakavien rikosten osalta asianomistajalle mahdollisuus esittää yksityisoikeudelliset vaatimuksensa vastaajaa kohtaan ilman, että hänelle aiheutuu merkittävä kuluriski. Tämä voisi olla yksi keinoista parantaa asianomistajan asemaa.

Aiemmin työssämme esiin tulleet oikeusavun myöntämisedellytykset olivat yksi asioista, jolloin pohdimme oikeusturvan toteutumista ja epätasa-arvoa hakijoiden välillä. Tutkimamme perusteella käytänteet eri oikeusaputoimistoissa eroavat suuresti toisistaan, joka voi aiheuttaa niin oikeusaputoimiston asiakkaiden kesken, kuin myös oikeusapua hakevien yksityisten avustajien asiakkaiden välillä. Erilaiset käytännöt vaikuttavat ennen kaikkea tuloksetukseen, sillä täysin selvää ohjeistusta ei ole sille, missä tilanteissa puolison tulot otetaan huomioon ja milloin ei. Tilanne voi

esiintyä silloin, kun oikeusavun hakija ja hänen puolisonsa ovat eroamassa, jolloin harkinnanvaraiseksi jää, tuleeko puolison tulot vielä huomioida.

Oikeusavussa ongelmaksi totesimme lisäksi asianomistajan ja vastaajan välillä sen, että vastaajan puolison tulot jätetään säännön mukaisesti huomioimatta. Tämä asettaa asianomistajan ja vastaajan keskenään eriarvoiseen asemaan. Toiseksi ongelmaksi tutkiessamme huomasimme sen, että yksityisen avustajan määräämistä hakevan henkilön voi olla vaikeampaa saada oikeusapua kattamaan esitutkintavaihetta, kun oikeusaputoimistoon asiakkaaksi menevän kohdalla on tilannetta arvioimassa oikeusavustaja.

Erilaiset käytänteet oikeusavun myöntämisperusteissa vaikuttavat ennen kaikkea yksityisten avustajien asiakkaiden asiassa oikeusavun myöntämistä ulkoprosessuaaliseen vaiheeseen, eli useimmiten esitutkintaan. Tutkimuksemme mukaan samankaltaisiin tapauksiin on saatu sekä myönteisiä että kielteisiä päätöksiä, joten voidaan todeta, että käytänteissä on vielä parantamisen varaa. Toki eroavaisuuksia esiintyy myös oikeusaputoimistojen toimeksiannoissa, julkisten oikeusavustajien arvioidessa asiakkaidensa tarvetta avustajan käyttämiseen esitutkinnassa.

Asianomistajan oikeusturvan sekä keskittämisperiaatteen toteutumisiksi tuomioistuinkäsittelyssä, pitäisi harkita oikeusavun myöntämisperusteiden laajentamista myös yksityisten avustajien kohdalla esitutkintavaiheeseen, sillä asianomistaja, joka on usein ensimmäistä kertaa elämässään mukana rikosprosessissa, ei uudessa tilanteessa osaa kertoa kaikkia tapauksen kannalta oleellista tietoa, mikäli häneltä ei näitä suoraan tutkinnassa kysytä. Edellä mainitusta johtuen on olemassa mahdollisuus, että esitutkintapöytäkirjasta jää puuttumaan oleellista tietoa, joka aiheuttaa ongelmia tuomioistuinvaiheessa. Mikäli oikeusapua myönnettäisiin jo esitutkintaan, olisi asianosaisen avustajilla mahdollista ottaa esille asiakkaidensa kannalta tarpeelliset seikat, jonka myötä esitutkinnan täydentämistä vaativat tilanteet vähentyisivät.

Oikeusavun myöntämisperusteita tulisi asianomistajan aseman mukaisesti parantaa luomalla selkeät ohjeistukset tuloksettyksestä. Huomiota tulisi kiinnittää myös niiden tilanteiden toimintamalleihin, joissa on tulkinnanvaraa. Asianomistajan asemaa voitaisiin parantaa myös siten, että oikeusturvavakuutus ja oikeusapu kattaisivat rikosasioissa asian esitutkintavaiheen. Ulkoprosessuaalisen vaiheen sisällyttämisestä oikeusapuun ei kuitenkaan ole yksiselitteistä, sillä kaikissa

tapauksissa avustajan läsnäololle ei ole tarvetta esitutkintaan. Oikeusapu tarjotaan valtion varoista, joten asiasta seuraisi myös merkittävä kulukysymys.

Asianomistajan kuluriskin rikosprosessissa muodostaa pääasiassa avustajan käyttämisestä muodostunut avustajan palkkio, mutta myös asiantuntijalausunnot sekä muut asianomistajalle rikoksen myötä aiheutuneet kustannukset. Asianomistajan ja hänen valitsemansa avustajan välisestä toimeksiannosta syntyvistä kustannuksista vastaa asianomistaja itse. Toki vastaaja pääasiassa tuomitaan korvaamaan asianomistajan oikeudenkäyntikulut, mutta korvauksien saamisessa voi kestää hyvinkin kauan. Asianomistaja joutuu usein ensin itse maksamaan avustajan palkkion, joka voi olla jopa tuhansia euroja ja näin ollen se on taloudellisesti hyvin merkittävä. Toki oikeusavulla voidaan kattaa avustajan palkkio korvauksetta tai omavastuuosuutta vastaan, mikäli henkilö on tulojensa ja varallisuutensa vuoksi oikeutettu oikeusapuun. Oikeusturvavakuutus on hyvin merkittävä, mikäli henkilö ei ole oikeutettu oikeusapuun.

Mikäli vastaaja on todettu maksukyvyttömäksi, eikä häneltä tulla saamaan korvauksia oikeudenkäynnistä, kuin vahingonkorvauksistakaan, ainoaksi mahdollisuudeksi jonkinlaisten korvausten saamiseksi on hakea korvauksia Valtiokonttorilta. Valtiokonttori maksaa henkilö- ja esinevahingosta, kärsimyksestä ja taloudellisesta vahingosta. Asianomistajan oikeudet parantuvat, kun korvauksien saanti ei ole kiinni vastaajan maksukyvystä, joka useimmiten on erittäin alhainen.

Asianomistajan etujen mukaista ei kuitenkaan ole Valtiokonttorin itsenäinen harkintavalta korvauksien määrän maksamisessa asiassa, joka on jo aikaisemmin käsitelty tuomioistuimessa. Lisäksi maksettavasta korvauksesta vähennetään omavastuu, mikä mielestämme on riski asianomistajan oikeusturvalle. Toki Valtiokonttorin itsenäisen harkintavallan myötä maksettavia korvauksia voidaan yhtenäistää, ja tällä tavoin voidaan poistaa esimerkiksi tuomioistuinten välillä ilmenevät eroavaisuudet tuomittujen korvauksien määrissä.

Syyttäjä on velvollinen ajamaan asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia syyteasian yhteydessä, mikäli niiden ajaminen ei tuota erityistä haittaa. Tosiasiassa emme kuitenkaan tiedä, kuinka usein syyttäjät ottavat ajaakseen asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia. Mikäli syyttäjä ottaa ajaakseen asianomistajan yksityisoikeudelliset vaatimukset, joka tarkoittaa asianomistajan kohdalla kuluriskin minimoimista, sillä hänen ei tarvitse maksaa avustajan palkkiota.

Loppuun voimme todeta, että asianomistajan asema prosessin läpi hyvä, mutta on olemassa vaihteita, joita pitäisi kehittää, jotta järjestelmä olisi täysin tasapuolinen. Kehitettävää on laaja-alaisesti oikeusavun myöntämisperusteissa sekä kuluriskin ehkäisemisessä. Huomioon täytyy kuitenkin ottaa, että tilanteeseen joka olisi kaikille tasapuolinen ja oikeudenmukainen on käytännössä mahdoton.

6 POHDINTA

Opinnäytetyön tavoitteena oli tutkia asianomistajan asemaa ja oikeusturvaa rikosprosessin aikana. Opinnäytetyön menetelmänä käytimme laadullista tutkimusta haastattelemalla julkista oikeusavustajaa sekä asianajajaa, joka oli mielestämme hyvä valinta, sillä saimme näkökulman työhömmme sekä julkisella puolella toimivalta avustajalta, että yksityiseltä avustajalta. Merkityksellisyysvaikutusta pääasiassa se, että yksityisen avustajan määräyksen tekevät oikeusaputoimistot.

Itse idean opinnäytetyön aiheeseen ja konkreettista tietopohjaa opinnäytetyön kirjoittamiselle saimme ammattiharjoitteluissamme, jotka suoritimme Etelä-Savon oikeusaputoimistossa ja Oulun oikeusaputoimistossa. Lähdimme työstämään aiheestamme harjoittelupäivien jälkeisten puheluiden myötä, joista lopullinen idea työhömmme muodostui. Harjoittelussa keskustelimme aiheestamme myös harjoitteluohjaajiemme sekä oikeusavustajien kanssa. Harjoittelun päätyttyä etsimme lisää tietoa aiheestamme ja kokosimme tärkeimpiä lähteitä, joita aloimme tutkia.

Haastattelujen lisäksi työssämme teorian lähteinä käytimme oikeuskirjallisuutta, lakeja sekä lain esitöitä. Merkittävimpänä säädöksenä työmme teoriapohjaan toimi rikosoikeudenkäynnistä annettu laki, jossa on säädetty muun muassa syyteharkinnasta, oikeudenkäynnistä, asianosaisten avustamisesta, tuomioistuimen määräämästä avustajasta sekä oikeudenkäyntikuluista. Esitöistä haimme tietoa, millä tavoin rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyä on uusittu ja miten uudistuksilla on vaikutettu asianomistajan asemaan. Esitöistä halusimme myös hakea vastauksen kysymykseen, joka meitä oli jo pitkään askarruttanut, nimittäin miksi asianomistajan puolison tulot huomioidaan oikeusavussa, mutta vastaajan puolison tuloja ei.

Tutkimamme perusteella, asianomistajan asema on pääosin hyvä koko rikosprosessin ajan, mutta myös kehittämiskohteita löytyy. Kokemuksemme harjoittelusta oikeusavussa ei antanut oikeanlaista kokonaiskuvaa asianomistajan prosessin aikaisista tarpeista, kuten avustajan käyttämisestä esitutkinnassa. Haastattelujen myötä saimme erilaista perspektiiviä asian tarkasteluun, sillä yksityisellä puolella työskentelevä asianajaja antoi perusteltuja näkemyksiä oikeusavun tarpeellisuudesta kattamaan myös esitutkintavaihe. Toki täytyy huomioida valtiolle syntyvät lisäkustannukset, mikäli oikeusapua myönnettäisiin lähtökohtaisesti jo esitutkintaan. Muutoksen myötä asianomistajan asemaa voitaisiin kuitenkin parantaa ja hänen etunsa tulisi huomioiduksi paremmin. Lisäksi

muutoksella voitaisiin välttää huonosti suoritetuilta esitutkinnoilta, jotka voivat aiheuttaa asian käsittelyn viivästymisen oikeudenkäyntivaiheessa.

Opinnäytetyön kirjoittaminen oli erittäin opettavainen prosessi. Opimme paljon itse opinnäytetyön aiheestamme ja saimme vastauksia harjoittelun aikana heränneisiin kysymyksiin liittyen rikosprosessiin ja oikeusapuun. Opimme myös laajan raportin kirjoittamisesta ja tutkimuksesta, sillä tämä opinnäytetyö oli meille kummallekin malliaan ensimmäinen laajasta tutkimuksesta sekä työn raportoinnista. Opinnäytetyön kirjoittaminen vei odotettua kauemmin, mitä aluksi suunnittelimme. Työllistyminen oman alan tehtäviin viivästytti osaltaan kirjoitusprosessia, mutta työskentely puolestaan antoi hyviä näkökantoja kirjoitusprosessiimme. Matkan aikana ilmeni paljon ihmeteltävää ja pähkäiltävää kuin myös oivaltamista ja oppimisen iloa. Haasteena opinnäytetyön työstämisessä ei suinkaan ollut relevanttien lähteiden löytäminen, sillä opinnäytetyömme aiheesta oikeuskirjallisuutta on julkaistu todella paljon. Sen sijaan haasteenamme oli löytää suuresta lähteiden määrästä tutkimustyötämme parhaiten palvelevat lähteet.

Haastatteluissa käytimme etukäteen laadittuja avoimia kysymyksiä. Pyrimme muotoilemaan kysymykset siten, että kysymyksien vastaukset olisivat laajoja. Toteutimme haastattelut molempien haastateltavien kanssa kasvotusten, mikä oli loistava ratkaisu, sillä pystyimme haastattelun aikana esittämään haastateltavillemme myös lisäkysymyksiä.

Jotta tutkimustulostamme voitaisiin pitää luotettavana, olisi tutkimuksessa pitänyt olla suurempi otanta ja haastatella mahdollisesti myös muita rikosprosessin osallistuvia viranomaisia, jotta asiasta saataisiin parempi kokonaiskuva. Työmme laajuuden osalta tutkimustuloksiamme voidaan pitää kuitenkin tarkoitukseen sopivina, sillä saimme haastatteluilla vastaukset kaikkiin kysymyksiimme.

Jatkotutkimuksena työllemme voisi toteuttaa moniammatillisena yhteistyönä tutkimuksen, jossa arvioitaisiin prosessia kokonaisuutena, huomioiden myös emotionaaliset osa-alueet. Myös sovittelutoiminnan tutkiminen osana rikosprosessia olisi hyvä jatkotutkimusaihe, sillä sovittelun rooli on vuosien saatossa noussut tärkeään asemaan. Osana tutkimustamme olisi ollut myös erittäin mielenkiintoista tutkia, kuinka usein syyttäjä ajaa asianomistajan yksityisoikeudellisia vaatimuksia.

LÄHTEET

Esitutkintalaki 805/2011.

Frände, D. Helenius, D. Hietanen-Kunwald, P. Hupli, T. Koulu, R. Lappalainen, J. Lindfors, H. Niemi, J. Rautio, J. Saranpää, T. Turunen, S. Virolainen, J. Vuorenpää, M. 2017. Prosessioikeus. Helsinki: Alma Talent Oy. Päivitettävä sähkökirja. Viitattu 11.12.2017.

Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi oikeusapulain ja eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta. HE 103/2008.

Hallituksen esitys Eduskunnalle rikosasioiden oikeudenkäyntimenettelyn uudistamista alioikeuksissa koskevaksi lainsäädännöksi. HE 82/1995.

Honkatukia, P. 2011. Uhrit rikosprosessissa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos. Viitattu 11.2.2018,
https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152425/252_Honkatukia_2011.pdf?sequence=2

If. Kotivakuutus. Viitattu 10.4.2018,
<https://www.if.fi/henkiloasiakkaat/vakuutukset/kotivakuutus/omakotitalo>

If. Oikeusturvavakuutus kuuluu kotivakuutukseen. Viitattu 10.4.2018,
<https://www.if.fi/henkiloasiakkaat/vakuutukset/kotivakuutus/oikeusturvavakuutus-kuuluu-kotivakuutukseen>

If. Yksityishenkilön oikeusturvavakuutusehdot. Viitattu 10.4.2018,
<https://www.if.fi/globalassets/fi/pdf/ehdot/yksityishenkilon-oikeusturvavakuutusehdot.pdf>

Jokela, A. 2008. Rikosprosessi. Helsinki: Talentum.

Jokela, A. 2012. Oikeudenkäynnin asianosaiset ja valmistelu. Oikeudenkäynti II. Helsinki: Talentum.

Jokela, A. 2018. Rikosprosessioikeus. Helsinki: Alma Talent Oy.

Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutti 2017. Rikollisuustilanne 2016. Viitattu 30.3.2018, https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/191756/Katsauksia_22_Rikollisuustilanne_2016_2017.pdf?sequence=2

Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997.

Laki syyttäjälaitoksesta 439/2011.

Laki valtiokonttorista 305/1991

LähiTapiola. Kotitalouden vakuutukset. Viitattu 10.4.2018, <http://public.brandgate.fi/lahitapiola/lahitapiola/fi/tiedostot/118537/>

LähiTapiola. Kotitalouden vakuutusehdot. Viitattu 10.4.2018, <http://public.brandgate.fi/lahitapiola/lahitapiola/fi/tiedostot/118283/>

Oikeudenkäymiskaari 4/1734.

Oikeusministeriö 2013. Oikeusavun käsikirja 2013. Viitattu 30.3.2018, https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/76419/omso_8_2013_oikeusavunkasikirja_88s.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos 2007. Rikollisuustilanne 2006. Viitattu 30.3.2018, https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/152450/Rikollisuustilanne_2006.pdf?sequence=2

OP. Kodin ja tavaroiden vakuutukset. Viitattu 10.4.2018, https://uusi.op.fi/documents/20556/14254922/460535f_Koti_ja_tavarat_TO_fin/102ce6fb-0810-47f4-8950-0d631bbacb6d

OP. Mittaturvan vakuutusehdot 1.1.2016. Viitattu 10.4.2018, <https://www.pohjola.fi/loso/1334091.pdf>

Suomen perustuslaki 731/1999

Piipari, J. 2018. Asianajaja. Haastattelu 8.2.2018. Tekijän hallussa.

Rikosvahinkolaki 1204/2005.

Tapanila, A. 2008. Yleisen tuomioistuimen ratkaisu rikosvahinkoja korvattaessa. Defensor Legis 2008 (3). Viitattu 6.4.2018.

Tuomivaara, A. 2018. Julkinen oikeusavustaja. Lapin oikeusaputoimisto. Haastattelu 3.2.2018. Tekijän hallussa.

Ulosottokaari 705/2007

Vahingonkorvauslaki 412/1974

VakO 2703:2004

Vakuutusopimuslaki 543/1994

Valtiokonttori 2016. Korvaus rikoksen uhrille – Rikoksella aiheutetut vahingot 1.1.2006 alkaen

Valtiokonttori 2017. Valtiokonttorin tilinpäätös 2016. Viitattu 28.4.2018.

HAASTATTELUKYSYMYKSET, JULKINEN OIKEUSAVUSTAJA, TUOMIVAARA ANNAMARILIIITE 1

1. Kuka olet, missä työskentelet, kauanko olet työskennellyt oikeusavustajana ja asianajajana?
2. Mitä vaiheita ja toimenpiteitä rikosprosessiin kuuluu asianomistajan näkökulmasta/asianomistajan edustajana? Kuinka paljon nämä toimenpiteet vievät aikaa/työllistävät?
3. Mitä toimenpiteitä asianomistajan tulee tehdä rikosprosessin aikana, jotta avustaja saa hoidettua työnsä hyvin?
4. Mitä tietoja asianomistajan tulee tapauksesta kertoa avustajalle?
5. Millainen yleensä on työnjako avustajan ja asianomistajan välillä?
6. Voiko asianomistaja omalla toiminnallaan hankaloittaa tai estää koko asian hoitamisen? Jos voi, niin miten?
7. Millaisia kuluja rikosprosessi aiheuttaa asianomistajalle? Onko muita kuluja, jotka asianomistajan tulee ottaa vastattavakseen, jotta prosessi etenee?
8. Kuinka usein vastaajalta saadaan korvaus asianomistajalle syntyneistä oikeudenkäyntikuluista?
9. Kauanko oikeudenkäyntikuluista aiheutuneiden korvausten saamisessa kestää, perittäessä niitä vastaajalta?
10. Onko asianomistajan kuluriski mielestäsi suuri?
11. Arvioi asianomistajan mahdollisuuksia saada vahingonkorvauksia vastaajalta? Koetko korvausten saamisen ongelmalliseksi?
12. Kuinka usein korvauksia joudutaan hakemaan Valtiokonttorilta?
13. Koetko, että Valtiokonttorin maksamat korvaukset asianomistajalle ovat riittävät?
14. Tulisiko Valtiokonttorin noudattaa tuomiota maksamiensa korvausten määrässä?
15. Koetko, että rikosprosessin eri vaiheissa on ongelmia? Kerro ja kuvaile niitä!
16. Pitäisikö näitä ongelmakohtia kehittää? Millaiset ovat kehittämisenäkemyksesi?
17. Missä rikosprosessin vaiheessa asianomistajan asema on hyvä? Kerro ja kuvaile prosessin vaiheita, jolloin asianomistajalla on hyvä asema? Perustele, miksi asema näissä vaiheissa on hyvä?
18. Arvioi asianomistajan näkökulmasta, onko oikeusapujärjestelmä mielestäsi kattava?
19. Oletko havainnut ongelmakohtia oikeusavussa? Millaisia ongelmat ovat?
20. Millaiset ovat kehittämisenäkemyksesi oikeusapujärjestelmässä, tulisiko esimerkiksi oikeusavun myöntämisperusteita kehittää asianomistajan kannalta suotuisammiksi?
21. Tulisiko mielestäsi oikeusapua hakeneen asianomistajan puolison tuloja ottaa huomioon?

22. Onko mielestäsi oikeusturvavakuutuksien korvausraja riittävä?
24. Koetko, että oikeusapu ja oikeusturvavakuutus muodostavat järjestelmien ulkopuolelle jäävän ns. katveryhmän, jossa ihmiset eivät ole oikeutettu oikeusapuun tulojensa vuoksi, eivätkä oikeusturvavakuutuksen piiriin rikostapauksen vuoksi?
25. Ovatko tällaiset tapaukset yleisiä asianomistajien kohdalla ja muodostavatko ne mielestäsi liian suuren kuluriskin asianomistajille?
26. Aiheuttaako oikeusturvavakuutuksissa esiintyvät ”katvealueet” ongelmia prosessin eteenpäin viemisessä asianomistajan hyödyksi?
27. Tulisiko mielestäsi kehittää katvealueet kattava järjestelmä, jossa oikeusavun ja oikeusturvavakuutuksien ulkopuolelle jääville asianomistajille turvattaisiin kuluriskitön mahdollisuus prosessin eteenpäin viemisessä? Millaisia kehittämisenäkemyksiä löydät?
28. Arvioi rikosprosessia kokonaisuutena, millainen se on asianomistajan kannalta oikeusavustajan silmin?

1. Kuka olet, missä työskentelet, kauanko olet työskennellyt oikeudenkäyntiavustajana?
2. Mitä vaiheita ja toimenpiteitä rikosprosessiin kuuluu asianomistajan
3. Kuinka paljon nämä toimenpiteet vievät aikaa/työllistävät?
4. Mitä toimenpiteitä asianomistajan tulee tehdä rikosprosessin aikana, jotta avustaja saa hoidettua työnsä hyvin?
5. Mitä tietoja asianomistajan tulee tapauksesta kertoa avustajalle?
6. Millainen yleensä on työnjako avustajan ja asianomistajan välillä?
7. Voiko asianomistaja omilla toimillaan hankaloittaa tai estää koko asian hoitamisen? Jos voi, niin miten?
8. Millaisia kuluja rikosprosessi aiheuttaa asianomistajalle? Onko muita kuluja, jotka asianomistajan tulee ottaa vastattavakseen, prosessin etenemiseksi?
9. Kuinka usein vastaajalta saadaan korvaus asianomistajalle syntyneistä oikeudenkäyntikuluista?
10. Kauanko oikeudenkäyntikuluista aiheutuneiden korvausten saamisessa kestää, perittäessä niitä vastaajalta?
11. Onko asianomistajan kuluriski mielestäsi suuri?
12. Arvioi asianomistajan mahdollisuuksia saada vahingonkorvauksia vastaajalta? Koetko korvausten saamisen ongelmalliseksi?
13. Kuinka usein korvauksia joudutaan hakemaan Valtiokonttorilta?
14. Koetko, että Valtiokonttorin maksamat korvaukset asianomistajalle ovat riittävät?
15. Tulisiko Valtiokonttorin noudattaa tuomiota maksamiensa korvausten määrässä?
16. Perustelee Valtiokonttori korvauspäätöksiään riittävästi?
17. Koetko, että rikosprosessin eri vaiheissa on ongelmia? Kerro ja kuvaile niitä!
18. Pitäisikö näitä ongelmakohtia kehittää? Millaiset ovat kehittämisenäkemyksesi?
19. Missä rikosprosessin vaiheessa asianomistajan asema on hyvä? Kerro ja kuvaile prosessin vaiheita, jolloin asianomistajalla on hyvä asema? Perustele, miksi asema näissä vaiheissa on hyvä?
20. Arvioi asianomistajan näkökulmasta, onko oikeusapujärjestelmä mielestäsi kattava rikosasioissa?
21. Oletko havainnut ongelmakohtia oikeusavussa? Millaisia ongelmat ovat?

22. Millaiset ovat kehittämisnäkemyksesi oikeusapujärjestelmässä, tulisiko esimerkiksi oikeusavun myöntämisperusteita kehittää asianomistajan kannalta suotuisammiksi?
23. Tulisiko mielestäsi oikeusapua hakeneen asianomistajan puolison tuloja ottaa huomioon? Miksi/miksi ei?
24. Onko mielestäsi oikeusturvavakuutuksien korvausraja riittävä?
25. Oletko törmännyt tilanteisiin, joissa vakuutettuna oleva asianomistaja ei ole saanut vakuutuskorvausta tapauksen luonteen vuoksi?
26. Onko sinulla ollut asiakkaina asianomistajia, jotka eivät ole olleet oikeutettuja oikeusapuun, eikä heillä ole ollut oikeusturvavakuutusta?
27. Ovatko tällaiset tapaukset yleisiä asianomistajien kohdalla ja muodostavatko ne mielestäsi liian suuren kuluriskin asianomistajille?
28. Tulisiko mielestäsi kehittää katvealueet kattava järjestelmä, jossa oikeusavun ja oikeusturvavakuutuksien ulkopuolelle jääville asianomistajille turvattaisiin kuluriskitön mahdollisuus prosessin eteenpäin viemisessä? Millaisia kehittämisnäkemymiä näet?
29. Arvioi rikosprosessia kokonaisuutena, millainen se on asianomistajan kannalta oikeusavustajan/asianajajan silmin?